

**בין תל אביב לשכם:
מסלולי הכשרה, הזדמנויות
וחסמים של סטודנטיות ערביות
במקצועות הבריאות**

תוכן העניינים

3	מבוא
5	נשים ערביות בישראל – מבט על השכלה גבוהה ותעסוקה
5	א. השכלה גבוהה בקרב נשים ערביות בישראל
7	ב. מאפייני תעסוקת הנשים הערביות בישראל
11	ג. ייצוגם של הערבים בישראל במקצועות הבריאות – מבט מגדרי
13	מתודולוגיה
15	ממצאים – לימודי מקצועות הבריאות בישראל וברשות הפלסטינית
16	א. בחירת מסלול השכלה גבוהה: בין שיקולים מגדריים למוביליות חברתית והעדפה פרגמטית
17	ב. בחירת המוסד האקדמי
24	ג. חווית הלימודים במקצועות הבריאות בישראל וברשות פלסטינית
31	ד. חיי הקמפוס בישראל וברשות הפלסטינית
36	ה. השפעת אירועי השבעה באוקטובר והמלחמה
40	ו. העלויות הכלכליות של הלימודים והשלכותיהן בישראל וברשות הפלסטינית
45	ז. תכנון העתיד: השילוב בין קריירה למשפחה והשאיפה לעצמאות כלכלית
48	סיכום ומסקנות
50	המלצות
52	מקורות
54	נספח

1 שני העשורים האחרונים חל שיפור משמעותי בשיעורי הזכאות לבגרות, בגיוון מגמות הלימוד ובהיקף הפנייה להשכלה גבוהה בקרב נשים ערביות. בשנת הלימודים 2023/24 69% מהסטודנטים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה היו נשים, ובלומדי תואר שני 75% מהם היו נשים (למ"ס, 2024). נתונים אלו, משקפים לא רק שינוי בחברה הערבית, אלא גם את הפוטנציאל הטמון בהשכלה גבוהה לקדם מוביליות חברתית-כלכלית עבור קבוצות מודרות (Arar & Haj Yehya, 2016), בדגש על נשים.

המחקר הנוכחי עוסק בצעירות ערביות ישראליות הלומדות את מקצועות הבריאות במוסדות להשכלה גבוהה – הן בישראל והן בשטחי הרשות הפלסטינית. פנייתן למקצועות הבריאות, מתרחשת על רקע צורך גובר בכוח אדם במקצועות כגון רפואה, רוקחות, סיעוד ומקצועות פארא-רפואיים כגון ריפוי בעיסוק, פיזיותרפיה, קלינאות תקשורת טכנאות ורנטגן. המחסור המתמשך בכוח אדם במקצועות אלה (המרכז להעצמת האזרח, 2024), יוצר הזדמנויות לתעסוקה יציבה ובטוחה עבור הנשים הערביות בישראל, ובכך תורם באופן ישיר לצמיחתו וחיזוקו של מעמד הביניים הערבי-פלסטיני בישראל (חידר, 2021). בעוד שבעבר נטען כי ייצוגן של נשים ערביות בתחום הרפואה נמוך (פופר-גבעון ואחרים, 2015), דוח משרד הבריאות על כוח אדם במקצועות הבריאות מצביע על שינוי מגמה דרמטי וניכר ייצוג גבוה לנשים בקרב המועסקים הערבים. כך למשל, בקרב מקבלי רישיונות חדשים ברפואת שיניים מהחברה הערבית, שיעור הנשים (59%) עולה על שיעור הגברים, וברוקחות הן מהוות כ-76% ממקבלי הרישיונות החדשים (משרד הבריאות, 2025).

המחקר הנוכחי מתייחס לבחירה של נשים ערביות בישראל במסלולי לימוד במקצועות הבריאות הן בישראל והן במוסדות הרשות הפלסטינית, מציג את היתרונות והחסרונות של הלימודים במסלולים אלו ובוחן את השלכותיהם על ההשתלבות של הבוגרות במערכת הבריאות הישראלית. למחקר זה תרומה להערכת אפשרויות ההכשרה של הנשים הערביות בישראל למקצועות הבריאות וההשתלבות בהם. בנוסף, תורם המחקר להבנת דרכי מוביליות חברתית וכלכלית בכך שהוא בוחן כיצד קבוצת מיעוט משתלבת במוסדות השכלה מחוץ למדינה, למשל ברשות הפלסטינית כדי לעקוף חסמי כניסה בישראל ובסופו של דבר להשתלב בלב המעמד הבינוני-גבוה בישראל.

המחקר משלב נתונים כמותיים – ניתוח נתוני תעסוקה מסקרי כוח אדם של הלמ"ס ונתונים שהתקבלו ממשרד הבריאות, לצד מחקר איכותני המבוסס על ראיונות עומק עם 14 נשים: שבע סטודנטיות המצויות במהלך לימודיהן באוניברסיטת אלנגאח בשכם, ושבע הלומדות באקדמיה הישראלית. המרואיינות במחקר זה לומדות רפואה, רפואת שיניים, רוקחות, סיעוד, דימות רפואית (טכנאות רנטגן) ומדעים ביו רפואיים.

לאחר סקירת המגמות העיקריות בהשתלבות נשים ערביות במקצועות הבריאות בישראל, נציג את הסוגיות שעלו מהראיונות בסדר כרונולוגי: הבחירה במוסד ומסלול הלימודים; הכניסה ללימודים; חווית הלימודים על מכלול ההקשרים הנלווים כמו מגורים, מחיה ונסיעות ובמבט לעתיד המקצועי. בסיום מובאות מסקנות והמלצות למדיניות.

נשים ערביות בישראל – מבט על השכלה גבוהה ותעסוקה

א. השכלה גבוהה בקרב נשים ערביות בישראל

השכלה גבוהה מהווה מנוע מרכזי למוביליות חברתית ולשינוי כלכלי בחברה הערבית בישראל (Arar & Haj Yehya, 2016; 2022). בעשורים האחרונים ניכר שיפור משמעותי בהיקף הפנייה ללימודים אקדמיים בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל, המאופיין בדומיננטיות לנשים (מל"ג, 2021). ההשכלה נתפסת עבור נשים כערוץ מרכזי לשינוי מעמדן (אבו-רביעה קווידר ווינר-לוי, 2010), וכתעודת ביטוח חברתית וכלכלית המעלה את ערכן בשוק הנישואין ובתוך המשפחה (Arar & Haj Yehya, 2016).

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2024) והמועצה להשכלה גבוהה (2024), נשים מהוות רוב מכריע בקרב הסטודנטים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל. פער זה הולך ומעמיק ככל שדרגת התואר עולה: בשנת הלימודים תשפ"ד היוו הנשים 69% מהסטודנטים הערבים לתואר ראשון, 75.5% מהסטודנטים לתואר שני, ו-65% מהסטודנטים לתואר שלישי (דוקטורט). בעוד ששיעור הנשים הפונות לאקדמיה זינק בעשרות אחוזים, שיעור הגברים נותר יציב יחסית ואף היה בנסיגה בשנים מסוימות. בנוסף, נמצא כי בחלוקה לפי דת עולה כי בקרב המוסלמים כ-21.44% מהנשים הן בעלות תואר אקדמי לעומת כ-13.16% בלבד בקרב הגברים. בקרב האוכלוסייה הערבית-נוצרית הנתונים גבוהים משמעותית: כ-38.90% מהנשים מחזיקות בתואר אקדמי, בהשוואה לכ-26.56% מהגברים, ואילו בקרב הדרוזים, כ-22.77% מהנשים מחזיקות בתואר בהשוואה לכ-17.16% מהגברים.

לוח 1: אחוז בעלי השכלה אקדמית בקרב נשים וגברים ערבים בישראל, 2023

קבוצה דתית	נשים בעלות תואר	גברים בעלי תואר
מוסלמים	21.44%	13.16%
נוצרים	38.90%	26.56%
דרוזים	22.77%	17.16%

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2025). סטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה בתשפ"ג: נתונים נבחרים לפי דת ומגדר.

לצד הפערים בשיעורי הלמידה הכלליים, קיימים הבדלים ניכרים בבחירת מסלולי הלימוד ובשיעורי ההתמדה בין נשים לגברים. לנשים ערביות ייצוג גבוה בתחומי החינוך, שירותי הבריאות, הרווחה והסעד. כ-35% מהלומדות הערביות בוחרות בתחומי החינוך וההוראה בהשוואה ל-9% מהסטודנטים הערבים; 19% לומדות לתארים במדעי החברה לעומת 12% מהגברים, ו-18% לומדות לתארים במקצועות העזר הרפואיים (למשל סיעוד ורוקחות) לעומת 15% מהגברים. מנגד, 26% מהגברים הערבים לומדים הנדסה ואדריכלות בהשוואה ל-8% מהנשים, כ-14% מהגברים לומדים מתמטיקה, סטטיסטיקה ומדעי המחשב לעומת 6% מהנשים. 6% מהגברים הערביים ו-5% מהנשים הערביות לומדים משפטים (מל"ג, 2024).

הבדל משמעותי נוסף בא לידי ביטוי בהתמדה בתואר. נמצא כי לסטודנטים ערבים לוקח זמן רב יותר לסיים את לימודיהם. זאת, כתוצאה מקשיים וחסמים מבניים שסטודנטים ערבים נתקלים בהם בשנה הראשונה ללימודיהם ומונעים מהם השתלבות מיטבית, כמו גם בעקבות אילוצים כמו, אי עמידה בתנאי הסף של החוגים שאליהם רצו להתקבל או הגבלת גיל. מעברים בין תחומים ומסלולי לימוד מאריכים גם הם את זמן הלימודים לתואר (ח'לאילה ואחרים, 2023).

שיעורי הנשירה בקרב סטודנטים ערבים גבוהים במיוחד בהשוואה לאוכלוסייה הכללית (קריל ועמרייה, 2019), אך בתוך החברה הערבית קיים פער מגדרי בולט: שיעור הנשירה בקרב גברים ערבים עומד על כ-38%, נתון הגבוה משמעותית משיעור הנשירה בקרב נשים ערביות, העומד על כ-24% (ח'לאילה ואחרים, 2023). פערים אלו מיוחסים לרוב לקשיי שפה, חסמים כלכליים וצורך מוקדם ביציאה לשוק העבודה בקרב הגברים (מרכז טאוב, 2019).

כפי שנראה בהמשך, העלייה בהשכלה בקרב נשים ערביות מיתרגמת לגידול במספר האקדמאיות המשתלבות במקצועות פרופסיונאליים המבטיחים תעסוקה עם סטטוס כלכלי וחברתי, משאב למימוש עצמי המקדם צמיחה אישית ומשאב חברתי (יונס, 2020).

ב. מאפייני תעסוקת הנשים הערביות בישראל

בעשור האחרון חל שיפור משמעותי בשיעורי התעסוקה של נשים ערביות בישראל, מ-36% בשנת 2015 ל-48% בשנת 2023 (רוזנפלד, 2025). על אף העלייה המשמעותית, שיעור זה עדיין נמוך באופן ניכר בהשוואה לשיעור התעסוקה של נשים יהודיות, שעמד בשנת 2023 על 87% (שם). כמו כן, שיעורי התעסוקה של נשים ערביות עולים ככל שעולה רמת ההשכלה שלהן. בעוד שבשנת 2023 עמדו שיעורי התעסוקה של נשים ערביות בעלות תעודת בגרות על 27.5%, הרי שבקרב הנשים הערביות שהן אקדמאיות, שיעורי התעסוקה עמדו על 67.6% מקרב בעלות תואר ראשון ו-78.4% מקרב בעלות תואר שני ומעלה (אלפנאר, 2024).

לוח 2: רמת השכלה ושיעור תעסוקה של הנשים הערביות בישראל, 2013 ו-2023

שיעור תעסוקה		רמת השכלה
2023	2013	
23.9%	19.3%	12 שנות לימוד ומטה
27.5%	22.0%	תעודת בגרות
38.3%	32.3%	תעודה על-תיכונית לא אקדמית
67.6%	52.2%	בעלות תואר ראשון
78.4%	63.5%	בעלות תואר שני ושלישי

מקור: אלפנאר. (2024). תעסוקת נשים: מדד אלפנאר 2024 – מדד התעסוקה של החברה הערבית בישראל.

ניתן לשים לב כי שיעורי התעסוקה של הנשים הערביות בישראל גבוהים יותר בעיקר בקרב קבוצות הגיל הצעירות. בשנים 2023/22 עמדו שיעורים אלו על כ-60% בקרב גילאי 44-35, בעוד שבגילאי 55 ומעלה נרשם שיעור נמוך משמעותית של כ-15% (חדאד חאג' - יחיא ופרג'ון, 2024).

דפוסי תעסוקה

נכון לשנת 2023, מאופיינת תעסוקת הנשים הערביות בריכוזיות ענפית גבוהה בתחומי השירותים החברתיים, כאשר כ-60% מהן מועסקות בענפי החינוך, הבריאות, הרווחה והסעד. בבחינה השוואתית, כ-30% מהנשים הערביות המועסקות עובדות בענף החינוך,

לעומת כ-20% בקרב הנשים היהודיות. בדומה לכך, בענפי הבריאות, הרווחה והסעד מועסקות כ-30% מהנשים הערביות, בהשוואה ל-16% מהנשים היהודיות (בטשון, 2025). ריכוזיות זו נובעת מהתפיסה החברתית של תחומים אלו כעבודה יוקרתית מכובדת (Arar & Haj Yehya, 2016; פופר-גבעון, 2015; גילת ונגרוביץ, 2018) הדורשת השכלה אקדמית, ובכך הם מהווים נתיב מרכזי לניידות חברתית כלפי מעלה (חאג'-יחיא ואחרים, 2021). בנוסף, ענפים אלו נתפסים כמתאימים לנשים בשל היותם הרחבה של תפקידים מגדריים במשק הבית (אבו רביעה קווידר ווינר-לוי, 2014; Abbas, 2022). כמו כן, העובדה כי עיקר התעסוקה בתחומים אלו מצויה במגזר הציבורי מקנה יציבות תעסוקתית והגנה מוגברת מפני אפליה בהשוואה למגזר הפרטי (פופר-גבעון, 2015). עם זאת, לתעסוקה בענפים אלו השלכות כלכליות, שכן היא מאופיינת לרוב בשכר נמוך יחסית ובריבוי משרות חלקיות.

למרות העלייה בשיעורי התעסוקה, בחינת פערי השכר המגדריים מעלה כי נשים ערביות נמצאות עדין בתחתית סולם השכר. בחינת השכר החודשי – הממוצע והחציוני – בקרב שכירים ושכירות בגילאי כוח העבודה העיקריים מעלה כי שכרן החציוני החודשי של נשים ערביות עומד על קצת פחות מ-6,000 ש"ח, נמוך ב-29% משכרם החציוני של גברים ערבים, ב-34% משכרן של נשים יהודיות וב-66% משכרם של גברים יהודים (רוזנפלד, 2025).

לוח 3 – שכר חודשי חציוני וממוצע בקרב שכירים בגילאי עבודה עיקריים (25-64) והפער המגדרי בשכר לפי קבוצות לאום, 2022

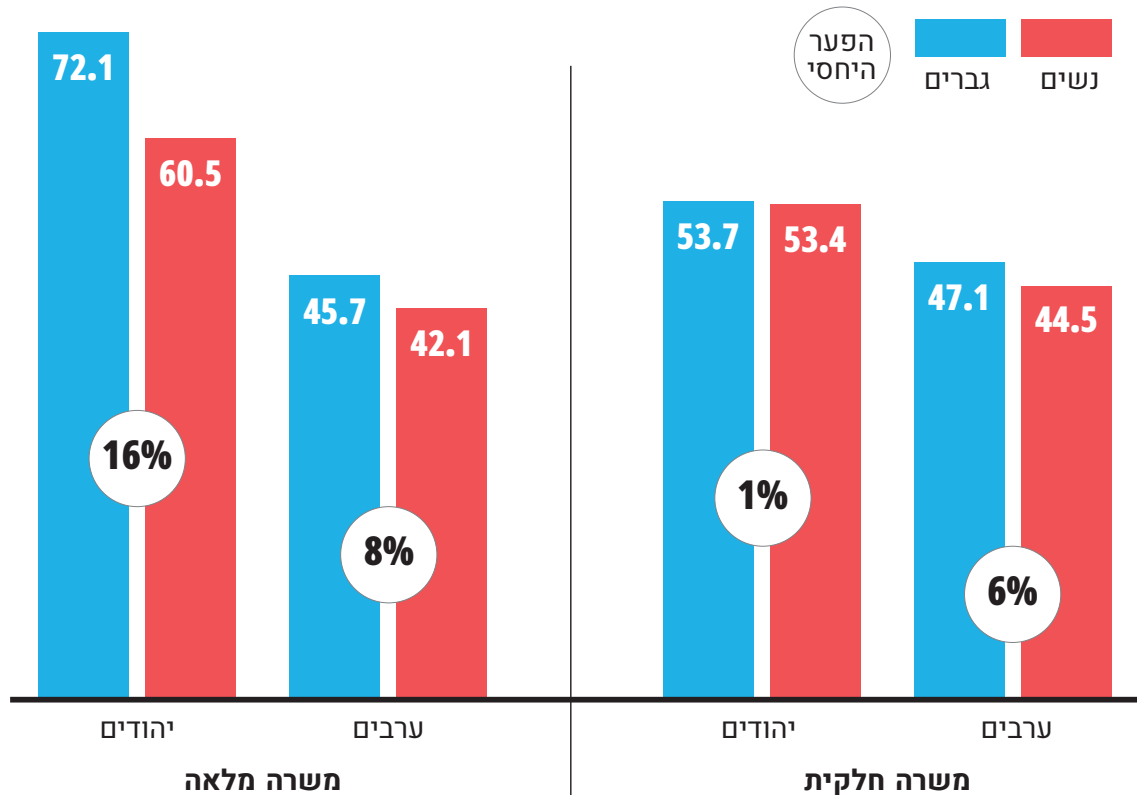
	שכר חציוני			שכר ממוצע		
	גברים	נשים	פער יחסי באחוזים	גברים	נשים	פער יחסי באחוזים
יהודים	13,440	9,000	33%	17,086	10,943	36%
ערבים	8,400	5,959	29%	10,518	6,828	35%

מקור: רוזנפלד, אלינה. 2025. עיבוד של המחברת לסקר הוצאות והכנסות משקי בית 2022, למ"ס.

פערי השכר המגדריים בישראל קיימים הן במדדים חודשיים והן בשעתיים, למשל בקרב שכירים יהודים במשרה מלאה, הפער בין גברים לנשים בשכר החודשי החציוני מגיע ל-26% ובשכר השעתי הפער עומד על 16%. בקרב השכירים הערבים הפערים בין גברים ונשים נמוכים יותר ועומדים על 21% בשכר החציוני לחודש ו-8% בשכר השעתי.

הפערים בשכר השעתי נמוכים יותר – בקרב מועסקים יהודים במשרה מלאה הפער עומד על 16% לטובת הגברים ובקרב מועסקים ערבים על כ-8%. פערי השכר המגדריים מצטמצמים במשרות חלקיות, בין השאר משום שנשים אקדמאיות רבות משתכרות שכר שעתי גבוה, גם כאשר הן עובדות פחות שעות מגברים.

תרשים 1 – שכר חציוני שעתי ופערי שכר מגדריים בקרב שכירים.ות במשרה מלאה ובגילאי עבודה (25-64) לפי רמות השכלה, 2022

מקור: רוזנפלד, אלינה. 2025. עיבוד של המחברת לסקר הוצאות והכנסות משקי בית 2022, למ"ס. משרה מלאה = 35 שעות עבודה שבועיות.

פערי השכר קשורים כאמור גם בתופעת ה"בידול התעסוקתי" – ריכוזן של נשים בתחומי הטיפול, הוראה ובריאות, המאופיינים בשכר ממוצע נמוך יותר. תופעה זו מבטאת לא רק פערים בהעדפות או בכישורים, אלא גם הערכת חסר לעבודה הנתפסת כ"נשית" והמתוגמלת בחסר בהשוואה לעבודה שנתפסת "גברית".

ריכוזן של נשים ערביות בענפי תעסוקה המאופיינים בשכר נמוך נובע משילוב של מספר חסמים מבניים נוספים למשל מחסור בהזדמנויות תעסוקה ביישובים הערבים לצד היעדר

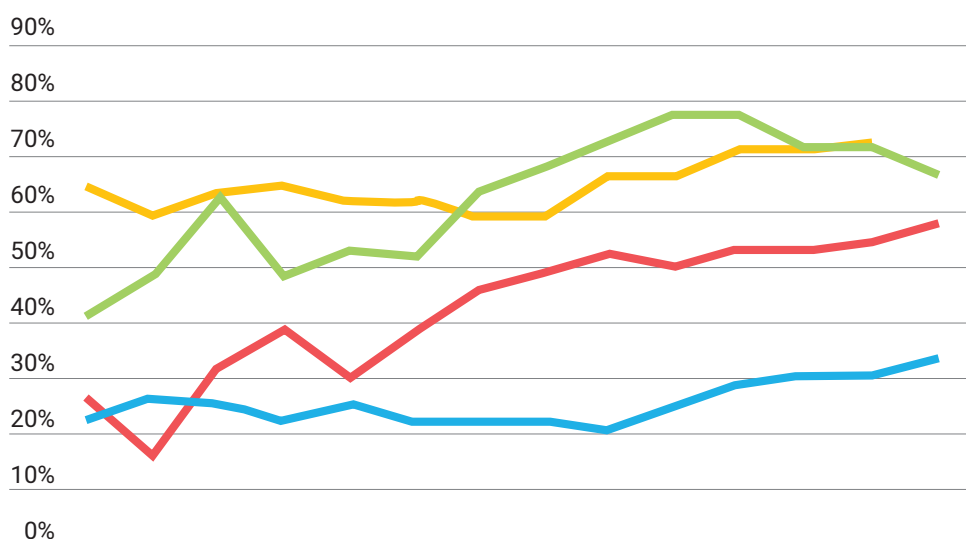
תשתיות תחבורה הציבורית מספקות, שיעור נמוך של בעלות על רכב פרטי ומחסור במסגרות טיפול לילדים בגיל הרך (עבאס ואנדלבד-סבג, 2024; אלמו-קפיטל, 2025). כל אלו מצמצמים את יכולתן להשתלב בשוק העבודה מחוץ ליישוב מגוריהן (בטשון, 2023). נשים בעלות השכלה נמוכה נותרות עם אפשרויות תעסוקה מוגבלות ביותר בענפי שירותים דלי-שכר. אל אלו יש להוסיף גורמים תרבותיים-פטריארכליים ותפיסות מסורתיות המעודדים נשים נשואות להישאר בבית בתקופת גידול הילדים, ולעבוד במשרות הנוחות לגידול ילדים. תחומי החינוך והטיפול המצויים בתוך היישוב, מאפשרים שעות עבודה נוחות ונתפסים כתחומים 'נשיים' לגיטימיים, וכך משמרות את תפקיד הגבר כמפרנס העיקרי (יונס, 2020).

על מנת להתגבר על החסמים העומדים בפניהן, נשים ערביות זקוקות להון אנושי עודף, כלומר, עליהן להיות משכילות יותר מהמוצא כדי להשיג את אותן משרות שגברים או נשים מקבוצת הרוב משיגים בקלות רבה יותר. בעוד גברים יכולים להשתלב בעבודות צווארון כחול המושפעות פחות מרמת ההשכלה, עבור נשים ערביות היעדר תואר אקדמי פירושו כמעט תמיד הדרה מוחלטת משוק העבודה או הישארות בבית. לכן, האקדמיה היא נתיב המילוט והמוביליות חברתית כלכלית המרכזי שלהן (Khattab & Other, 2018).

ג. ייצוגם של הערבים בישראל במקצועות הבריאות – מבט מגדרי

בשנים האחרונות ייצוגם של הערבים בישראל במרבית מקצועות הבריאות, מצוי במגמת עליה. כך לגבי שיעורי הרופאים, רופאי שיניים, הרוקחים, האחיות, הפיזיותרפיסטים, המרפאים בעיסוק, קלינאי תקשורת, השינניות, עובדי מעבדה רפואית אקדמאים וטכנאי שיניים מוסמכים. בין השנים 2002-2022, גדל שיעור הערבים המועסקים במקצועות הבריאות מ-53% ל-65% (דוח משרד הבריאות, 2025). בין השנים 2010-2023 חלו שינויים בשיעור הנשים הערביות המשתלבות במקצועות הבריאות המרכזיים, כפי שמופיע בלוח 4.

תרשים 2: אחוז הנשים בקרב מקבלי רישיונות חדשים במקצועות שונים ברפואה בחברה הערבית 2010-2023

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
רפואה	21%	24%	23%	21%	23%	21%	21%	21%	19%	23%	27%	28%	28%	32%
רפואת שיניים	26%	15%	31%	38%	30%	39%	46%	50%	53%	51%	54%	54%	55%	59%
רוקחות	39%	47%	61%	46%	51%	50%	63%	67%	73%	77%	77%	71%	71%	66%
סיעוד	59%	54%	58%	59%	57%	57%	54%	54%	61%	61%	66%	66%	67%	-

מקור: עיבוד של מרכז אדוה לנתונים שהתקבלו מאגף המידע במשרד הבריאות ביום 22 דצמבר 2025.

הנתונים מצביעים על תהליך של פמיניזציה במקצועות הרפואה והרוקחות, לצד יציבות במקצוע הסיעוד.¹ למשל, ברפואה ורפואת שיניים ניתן לראות עלייה מרשימה: אם בשנת 2010 רק כחמישית (21%) ממקבלי הרישיונות החדשים ברפואה בחברה הערבית היו נשים,

1 בהתייחס למקצועות פארא-רפואיים אין מספיק נתונים לגבי ייצוג הערבים ואין פילוח מגדרי (המרכז להעצמת האזרח, 2024).

הרי שבשנת 2023 שיעורן עלה ל-32%. ברפואת שיניים הזינוק משמעותי עוד יותר מ-26% ל-59% בהתאמה, כלומר, רוב מקבלי הרישיונות החדשים מהחברה הערבית בתחום זה – נשים. בתחום הרוקחות ניכר המהפך המגדרי החד ביותר. בעוד שב-2010 נשים היוו פחות מ-40% ממקבלי הרישיונות, מאז שנת 2018 הן מהוות כ-70% ויותר ממקבלי הרישיונות במקצוע (פרט לשנת 2023 אז היה שיעורן 66%). בתחום הסיעוד נרשמה עלייה מ-59% בשנת 2010 ל-67% בשנת 2022.

מתודולוגיה

מחקר הנוכחי בוחן את תהליך קבלת ההחלטות וחוויית הלימודים של נשים ערביות בישראל הבוחרות ללמוד מקצועות בריאות באוניברסיטת אלנגאח שברשות הפלסטינית, תוך השוואה לסטודנטיות הלומדות מקצועות אלו במוסדות אקדמיים בישראל.

■ מערך המחקר:

המחקר מבוסס על גישה איכותנית פרשנית-סובייקטיבית, המבקשת לחשוף את והמשמעויות שהמשתתפות מעניקות לחוויותיהן, למניעיהן ולחסמים העומדים בפניהן (Denzin & Lincoln, 2018). הגישה מאפשרת הבנה מעמיקה של הגורמים המשפיעים על בחירת מסלול הלימודים.

מבנה המחקר הוא השוואתי וכולל שתי קבוצות: הקבוצה האחת כוללת סטודנטיות במקצועות הבריאות באוניברסיטת אלנגאח, והקבוצה השנייה כוללת סטודנטיות במקצועות הבריאות במוסדות להשכלה גבוהה בישראל.

■ משתתפות המחקר:

המחקר כלל 14 סטודנטיות ערביות אזרחיות ישראל הלומדות מקצועות בריאות, שגויסו בשיטת "כדור שלג". המשתתפות הגיעו מאזורים גאוגרפיים שונים: חלקן מאזור המרכז: טייבה, טירה ו-קלנסווה; ואחרות מאזור הצפון: נצרת, טמרה ו-סחנין. שבע סטודנטיות לומדות באוניברסיטת אלנגאח ברשות הפלסטינית ושבע סטודנטיות לומדות בישראל. טווח הגילאים של המרואיינות נע בין 19-24.

בהתייחס לתחומי הלימוד: מכלל המרואיינות, שש לומדות רוקחות, שלוש לומדות סיעוד, שלוש לומדות דימות רפואית, אחת לומדת רפואה ואחת לומדת תואר שני במדעים ביו-רפואיים. בהתייחס לרקע התעסוקתי: 13 עבדו לפני תחילת הלימודים בקניון, בעסקים כדוגמת סופר פארם ומקדונלד'ס. אחת לא עבדה כלל.

רקע תעסוקת והשכלת הורים: מצד האימהות, יש ארבע מורות, ארבע סייעות בגן, מזכירה אחת וארבע עקרות בית. מצד האבות, מלבד אב אחד מורה בפנסיה, כל האבות אינם משכילים כמו: סוכן שיווק, קבלן בניין, עובד מפעל נהג מונית ועוד (ר' נספח).

■ כלי המחקר והליך איסוף הנתונים:

המחקר מבוסס בעיקרו על ראיונות עומק מובנים למחצה, המאפשרים איזון בין כיסוי נושאים אחד לבין גמישות המעודדת שיתוף בתכנים אישיים. הראיונות נערכו בשנת 2025 בשפה הערבית באמצעות פלטפורמת Zoom בשל אילוצי המצב הביטחוני. ככלי משלים, בוצע ניתוח של נתונים מדוחות משרד הבריאות (2024) בנוגע לכוח אדם ורישוי, לצורך תיקוף ההקשר המוסדי.

■ ניתוח הנתונים ואתיקה:

הנתונים נותחו בשיטת ניתוח תמטי-רפלקסיבי (Braun & Clarke, 2019) הכוללת קידוד ראשוני, זיקוק תמות וכתובת ממצאים המלווים בציטוטים (שקדי, 2003). למשתתפות הובטחה אנונימיות מלאה ושמותיהן הוסוו. החוקרת כיבדה את בחירתן של חלק מהמראיינות שלא להפעיל מצלמה מטעמי פרטיות, תוך דגש על יצירת מרחב בטוח ורגיש תרבותית.

ממצאים – לימודי מקצועות הבריאות בישראל וברשות הפלסטינית

יימים חסמים מבניים, אקדמיים ותרבותיים משמעותיים המקשים על צעירים ערבים ללמוד את מקצועות בריאות בישראל. תנאי הקבלה האוניברסיטאיים – ציון פסיכומטרי גבוה וציוני בגרות גבוהים, מאתגרים את האוכלוסייה הערבית בשל הישגיה הלימודיים הנמוכים בממוצע בהשוואה לאוכלוסייה היהודית (בטשון, Arar & Haj Yehya, 2016) חסמים נוספים הם רמת השפה העברית "האקדמית" שאינה שפת אם (מוסטפא, 2015), הלם תרבותי (הינדין, 2011) ואף חוויית גזענות לאחר הקבלה ללימודים, המגבירים את הסיכון לנשירה או אי התמדה (המל"ג, 2024; שביב ואחרים, 2013). העלות הכלכלית הגבוהה של הלימודים מהווה אף היא חסם על רקע שיעור עוני גבוה בקרב האוכלוסייה הערבית (קרייל ועמריה, 2019).

על כן, לימודים מחוץ לישראל מהווים חלופה נפוצה, כאשר סטודנטים ערבים רבים פונים ללימודים במוסדות הרשות הפלסטינית. מוסדות אלה מציעים תנאי קבלה נוחים יותר, המתבססים בעיקר על נתוני בגרות, ללא צורך בפסיכומטרי או במבחני מיון. בנוסף, הלימודים בשפת האם הערבית ובסביבה תרבותית מוכרת, מבטלים את החסמים הלשוניים והתרבותיים (חאג'יחיא ועראר, 2017; Arar & Haj Yehya, 2016). עם זאת, הלימודים ברשות כרוכים בקשיים ביטחוניים וכן בעלות כספית גבוהה במיוחד, בהשוואה לשכר הלימוד המסובסד בישראל (חאג'יחיא ועראר, 2017; וינינגר, 2021; משרד האוצר, 2024).

למרות הקשיים הללו, מספר הסטודנטים הערבים-ישראלים הלומדים ברשות הפלסטינית גדל משמעותית: מ-617 בשנת 2010 ל-6,887 סטודנטים בשנת 2020 (משרד האוצר, אגף הכלכלן הראשי, 2024). במצטבר שיעור בעלי הרישיונות במקצועות הבריאות שלמדו ברשות הפלסטינית גבוה. למשל, כמחצית מבעלי הרישיונות לרוקחות מקרב הערבים והדרוזים למדו בישראל וכרבע מהם ברשות הפלסטינית (משרד הבריאות, 2025).

א. בחירת מסלול השכלה גבוהה: בין שיקולים מגדריים למוביליות חברתית והעדפה פרגמטית

השכלה גבוהה נתפסת כגורם מרכזי למוביליות חברתית וכלכלית, המאפשרת לפרט לשפר את מעמדו הכלכלי במנותק מרקע המוצא שלו (Arar & Haj Yehya, 2016). עבור הצעירות הפלסטיניות בישראל, הבחירה במקצועות הבריאות מהווה צומת החלטה בין שאיפותיהן למוביליות חברתית והעדפות פרגמטיות בשוק עבודה משתנה (פופר גבעון, 2016; יונס, 2020; הישראלי, 2022). הבחירה הספציפית בתחומי הבריאות משקפת אסטרטגיה של תשואה גבוהה וסיכון נמוך להדרה תעסוקתית (פופר גבעון, 2015; 2016) לאור המחסור בכוח העבודה במקצועות הבריאות. לצד זאת, על הצעירות מופעלים לחצים שמקורם בציפיות מגדריות וקונפליקט בין משפחה-קריירה (אבו רביעה קווידר ווינר לוי, 2010; Abbas, 2022) ורצון בין הגשמת חלום אישי לבין עמידה בציפיות המשפחה.

בעוד שסטודנטיות כמו תאלא (בת 24, סיעוד) מעידות על זיקה פנימית עמוקה למקצוע עוד מילדותן:

” מאז שהייתי קטנה, תמיד אמרתי לכל המשפחה: 'כשאגדל רוצה להיות אחות'. אני אוהבת את עולם התרופות מאוד, אבא שלי כל הזמן המליץ לי על רוקחות כי אני ממילא עובדת כמה שנים בסופר פארם ומתאים לי יותר, אבל סירבתי ועמדתי על שלי ”

אחרות כמו תומא (בת 22, רוקחות) מצביעות על לחץ מצד ההורים הנובע מהרצון להשיג יוקרה חברתית:

” אני חושבת שההורים בכלל אוהבים שילדיהם יהיו מהאנשים המשכילים והגבוהים ביותר בחברה. לכן, אימא שלי במיוחד היא זו שדחפה אותי ללמוד רוקחות כמקצוע מכובד ומתאים ”

יתרה מכך, תהליך קבלת ההחלטות מעוצב תחת תפיסות מגדריות המבקשות לאזן בין פיתוח קריירה לבין התפקיד המסורתי של להיות "אימא טובה" בעתיד. כפי שהסבירה לילה (בת 23, רוקחות), מדוע בחרה ללמוד רוקחות:

” מתאים יותר לחיי צעירה, נוח, אין בו משמרות לילה או עבודה בשעות המאוחרות ”

בחירת המקצוע עבור הצעירות הערביות מדגיש את תפקיד המשפחה כאתר המתווך בין קדמה למסורת (הישראלי, 2022; Abbas, 2022). באופן זה, הבחירה במסלול אקדמי

במקצועות הבריאות מבקשת לגשר על פערים מעמדיים ולאומיים, תוך ניווט בתוך מערכת המעודדת מוביליות כלכלית, כל עוד היא נשמרת במסגרת המאושרת חברתית. כפי שמסכמת סונה (בת 23, רוקחות):

”כשמישהי אומרת שהבת שלה לומדת רפואה, זה מרגיש כמו גאווה אצלנו בחברה הערבית, המלווה בשכר גבוה”

ב. בחירת המוסד האקדמי

הבחירה במוסד אקדמי בקרב הנשים הערביות בישראל אינה מוכרעת רק על בסיס יוקרה אקדמית והאפשרויות הקיימות בפניהן על בסיס הישגיהן, אלא היא מושפעת גם ממבנים חברתיים פטריארכליים ומשיקולי פיקוח ושליטה. עבור המשפחה הערבית, המרחק הגיאוגרפי של המוסד מהבית נתפס כסיכון חברתי המאיים על כבוד המשפחה וחושף את הצעירה לאורח חיים מערבי ללא פיקוח יומיומי (אבו רביעה-קווידר ווינר-לוי, 2010). כתוצאה מכך, ישנה עדיפות ללימודים קרוב לבית ומכאן שהעדיפות הראשונה היא לימודים בישראל ללא לינה מחוץ לבית. כפי שציינה נונה (בת 24, מדעים רפואיים, צפון):

”הפחד על הבת תמיד גדול יותר, מתוך חשש אם יקרה לי משהו 'ייקח לו זמן' להגיע אליי. לכן בהתחלה היה מאד קשה לאבי והאחים שלי שאני הולכת ללמוד בירושלים, כל כך רחוק, אם חס וחלילה יקרה לי משהו, ייקח להם זמן. אבל בסוף, אמר לי שהוא סומך עליי”

כאשר הלימודים מחייבים מגורים במעונות, קיימת העדפה ברורה למוסדות בישראל על פני לימודים ברשות הפלסטינית, מתוך תפיסה כי המרחב הישראלי מאפשר פיקוח הדוק יותר; ביאן (בת 22, רוקחות) ציינה בהקשר זה כי אביה המליץ לה ללמוד בבאר שבע במקום ברשות הפלסטינית והיא בחרה במסלול החלופי, בכדי להימנע מהבחינה הפסיכומטרית בישראל:

”אבא שלי אמר לי, תנסי שוב הפסיכומטרי, בכדי אולי ללמוד בבאר שבע, אבל התנגדתי רבות לחזור על הפסיכומטרי. כי אין לי סיכוי שאתקבל לרפואה בישראל, ולכן התחלתי בזמנו ללמוד רפואה, ועברתי לרוקחות, כי לא הצלחתי באחד הקורסים”

אכן, ניתן לזהות כי בסדר נמוך יותר – העדיפות ללמוד ברשות הפלסטינית או באירופה – הכרוכה במשא ומתן משפחתי סבוך ובתנאים מגבילים. לימודים באירופה נתפסים כבלתי

אפשריים עבור חלק מהצעירות בשל פערים תרבותיים, ואילו, האישור ללמוד ברשות הפלסטינית מותנה לעיתים קרובות בפיקוח חברתי או של אחד מבני המשפחה הגברים. כפי שהדגישה לונה (בת 19, רנטגן):

”הבחורה לא מתאימה ללמוד בחו"ל. אצלנו זה בלתי אפשרי, ליהודים אולי בסדר ומקובל, אבל יש פערים חברתיים בינינו לבין היהודים”

מונא (בת 22, רנטגן) סיפרה כי יצאה ללמוד באוניברסיטת אלנגאח רק לאחר שאימה עודדה זאת מכיוון שלא הצליחה להתקבל בישראל וכי אחיה גם כן לומד שם:

”אימא שלי, אמרה לי אחרי שלא הצלחתי להתקבל לישראל: 'אח שלך לומד כבר שם, מה דעתך ללמוד שם אתו?' ואני הסכמתי והלכתי בעקבותיו”

באופן זה, בחירת מקצועות הבריאות והמוסד האקדמי משקפת את המתח שבין המודרניזציה והשאיפה להשכלה לבין התרבות הפטריארכלית והחסמים המבניים. הצעירות מנווטות בין הצורך במוביליות לבין דרישות הפיקוח המשפחתי (יונס, 2020; אבו רביעה קווידר ווינר לוי, 2010), כאשר מוסדות הלימוד ברשות הפלסטינית הופכים לאפשרות ריאלית במידה והם מספקים תחליף לפיקוח המוכר דרך רשתות חברתיות או משפחתיות. תהליך זה מדגים כיצד המרחב האקדמי הופך לזירה של משא ומתן מגדרי, שבו האישה הערבייה נדרשת להוכיח כי היא ממשיכה להתנהג כמקובל על פי הנורמות וערכי החברה, כתנאי לרכישת הון אנושי ומקצועי.

■ חסמי הכניסה למוסדות להשכלה גבוהה בישראל

בנוסף, לחסמים כללים בהשכלה הגבוהה בישראל, בפני נשים ערביות בישראל עומדת שורה של חסמים מבניים ותרבותיים, ההופכים את הקבלה למקצועות הבריאות למשימה מורכבת הדורשת ניווט בין דרישות סף נוקשות לבין מחירים אישיים כבדים. מחקרים מצביעים על כך שסטודנטים ערבים ניצבים בפני חסמים מרובים, המעצבים מחדש את מסלולי הניידות החברתית שלהם ויוצרים אי-שוויון מובנה בגישה למקצועות יוקרתיים (אבו רביעה קווידר ווינר לוי, 2014). לצד חסם הפסיכומטרי (קלפר ואחרים, 2023; מוסטפא, 2009), מבחן הידע בעברית ("יעל") וחסמים נוספים כגון רמת אנגלית גבוהה (מבחן אמיר"ם), מבחני מיון אישיותיים והטיות תרבותיות בשפה, המהווים מסננת המקשה על סטודנטים ערבים להשתלב במערכת המעמיקה את תחושת ההדרה.

המכשול המרכזי והראשון הוא בחינת הפסיכומטרי, כשציון גבוה בבחינה מהווה תנאי סף קשה להשגה; סאלי (בת 23, רוקחות) תיארה את הייאוש הנלווה לתהליך זה:

” הייתי בתקופה מאוד תנודתית בגלל הציון הנמוך שלי בפסיכומטרי. זה עשה לי תסכול, בגלל זה ביטלתי את הרעיון 'לשפר' את הפסיכומטרי ולא חשבתי עליו והתחלתי לחפש חלופות ”

מירה (בת 22, סיעוד) ביטאה חשש מחוסר השקיפות בראיונות האישיים, שנתפסים לעיתים ככלי לסינון על בסיס קריטריונים מעורפלים:

” בן דוד שלי קיבל פסיכומטרי מאוד גבוה, והתקבל לפי תנאי זה, אבל הם הפילו אותו בראיונות האישיים על דברים טיפשיים, ולא רציתי להיכנס לחוויה כזאת כמוהו, וחיפשתי חלופות ”

■ תנאי הקבלה ברשות הפלסטינית - הזדמנויות וחסמים

מוסדות אקדמיים ברשות הפלסטינית, מפעילים קריטריונים שונים של קבלה המושתתים על הישגי הבגרות, ובכך מספקים נתיב הזדמנות חלופי עבור סטודנטים ערביים מישראל הנחסמים על ידי המבחנים הפסיכומטריים. עם זאת, הסטודנטים נדרשים לנווט בין דרישות בירוקרטיות ייחודיות ומסלולי הכשרה נוספים כדי להתאים לדרישות הסף של מוסדות אלו (חאג'י-יחיא ועראר, 2017).

בעוד שהאקדמיה הישראלית מציבה חסמי כניסה במבחני מיון אישיים ופסיכומטריים, המוסדות ברשות הפלסטינית מציעים מודל קבלה המבוסס על "ממוצע בגרות איכותי" כקריטריון מרכזי ודרישה שלפחות אחד ממקצועות הבגרות יהיה בתחום המדעים. ממוצע הבגרות אינו קובע רק את עצם הקבלה, אלא גם את סוג ההתמחות ואת עלות הלימודים. כך, לילה (בת 23, רוקחות) הסבירה כי:

” את מגיעה עם תעודת הבגרות, יש רכז ייחודי של 'ערבי 48', יגיד לך הרכז: 'לפי הממוצע שלך תתקבלי 'לתחום' זה או זה'. להתקבל ללימודי רפואה זה התנאי הגבוה ביותר, חייבים ממוצע 90 ומעלה, וחובה התמחות באחד ממקצועות המדעים ”

עבור סטודנטיות מישראל שאינן מחזיקות בזכאות לבגרות במועד הרישום, המערכת מחייבת השתתפות בסמסטר הנקרא: "איסתדיראקי" (מכינה), חוויה שמאיה (בת 22, רפואה) תיארה את העלויות הכלכליות:

” בגלל שנרשמתי מיד אחרי התיכון, והלימודים אצלם מתחילים בראשון בספטמבר, ואנחנו בישראל מסיימים בגרות ביולי בערך, אז אין סיכוי שיהיה לנו 'עדיין הזכאות לבגרות', לכן, הם דורשים מאיתנו ללמוד 'סמסטר האיסתדיראק' עד שנקבל הזכאות

לבגרות. הקטע, כי קורסים הללו לא יהיו חלק מהתואר שלנו, יענו סתם למדנו ושילמנו כסף”

להבדיל, סטודנטית המעוניינת להירשם לתחום מסוים, ואין לה את הממוצע הנדרש, מחויבת להירשם לסמסטר מקביל כמתן הזדמנות לקבלה ללימודים בתנאי שתשפר את ממוצע הבגרות. לימודיה של תאלא (בת 24, סיעוד) הוקפאו בשל דרישת המזכירות לשיפור ציון הבגרות בביולוגיה:

”הקפאו לי סמסטר זה, כי אני חייבת לשפר ממוצע הבגרות וביולוגיה בכדי להמשיך לימודי סיעוד. היה לי מאד קשה לאזן בין לימודי סיעוד ושיפור בגרות, לכן אמרו' לך תשפרי בגרות, ותחזרי”

כתוצאה מחסמים אלו, הנשים שרואיינו למחקר המעוניינות ללמוד את מקצועות הבריאות אימצו אסטרטגיות ההתמודדות שונות שבאמצעותן הן מנסות לגשר על הפער בין החלום המקצועי למציאות המבנית:

■ החלופה הראשונה: ללמוד בישראל

חלופה זו כוללת שלושה מסלולים: האחד, ויתור חלקי על החלום ללמוד מקצוע ספציפי תוך בחירת מקצועות המשיקים לו במכללות או באוניברסיטאות בישראל. נונה (בת 24, מדעים-ביו-רפואיים, צפון) מספרת כי לאחר שנכשלה להשיג את הציון הנדרש בפסיכומטרי, בחרה בדרך עקיפה, מתוך תקווה כי בחירת חוג שקל יותר להתקבל אליו תאפשר מעבר ללימודי רפואה עליהם חלמה:

”אמרו לי אולי תתחילי ללמוד מדעים-ביו-רפואיים, ולעבור אחר כך לרפואה. ניסיתי עוד פעם אחת פסיכומטרי, וזהו הפסקתי. והיום אני תואר שני במדעים-ביו-רפואיים ומאד שמחה מהנושא, גיליתי עד כמה הוא מעניין וחושב ואין לנו בחברה הערבית עליו מודעות”

בעוד ורדה (בת 20, רנטגן) פנתה גם כן, ללימודי דימות במכללה כברירת מחדל:

”האמת, לא קיבלתי ציון פסיכומטרי כנדרש ללימודי רוקחות, קיבלתי בסביבות 520, לכן חיפשתי משהו קרוב למקצועות הבריאות, ואכן התחלתי במכללה ללמוד דימות רפואית, וטוב לי”

המסלול השני, מאופיין בדבקות בחלום דרך אפיקי מעבר ארוכים ויקרים, כפי שהעידה זהרה (בת 21, סיעוד) שהחלה בלימודי ניהול מערכות בריאות במכללה, כדי לעבור בהמשך ללימודי סיעוד אוניברסיטה:

”הייתי חייבת להתחיל במסלול האחר 'ניהול מערכות בריאות', כי לא הסתדר לי בפסיכומטרי בכלל, והיום אני שנה ב' בסיעוד באוניברסיטת תל-אביב, והצלחתי להגשים את החלום שלי, נכון היה ארוך, יקר אבל היה שווה לי, הרווחתי שני תארים”

בחירת מסלולים אלו אינה נובעת מהעדפה אישית, אלא מהווה אסטרטגיית הישרדות במבנה השכלה מרובד המקשה על סטודנטים ערבים להשתלב בחוגים היוקרתיים ביותר (פופר גבעון ואחרים, 2015).

המסלול השלישי והמדאיג ביותר הוא מסלול "האבודות" – נשים שנותרו תקועות בין הדחייה שקיבלו מהמוסדות בישראל לבין הסירוב לוותר על החלום או ללמוד בחו"ל, מה שגובה מהן מחיר כלכלי ונפשי כבד. לונה (בת 19, רנטגן) סיפרה:

”חברה שלי בזבזה שלוש שנים וכספים רבים על קורסי פסיכומטרי חוזרים מבלי להתחיל בלימודים והיא לא רוצה לוותר על לימודי רפואה. היא אפילו התחילה ללמד קורסים בפסיכומטרי כדרך לפרנסה וגם ללמידה לפסיכומטרי, ביחד”

■ החלופה השנייה: ללמוד ברשות הפלסטינית

כתוצאה מתנאי הקבלה הקשיחים למקצועות הבריאות בישראל (חג יחיא ועראר, 2016) המשמשים כמסננת והדרה ומעכבים את כניסתן לשוק העבודה, חלק מהנשים בוחרות בהגירה אקדמית למוסדות לימוד ברשות הפלסטינית (חאג'י-יחיא ועראר, 2017). בחירה זו מאפשרת מסלול קבלה נגיש ומהיר יותר, ובכך מסייעת להן לבסס קריירה בטרם המחויבויות המשפחתיות יהפכו לחסם מרכזי (חאג'י-יחיא ועראר, 2017 ; Abbas, 2022).

לימודים ברשות הפלסטינית, עבור הצעירים הערביים בכלל ונשים ערביות בפרט, היא חלופה המאפשרת להגשים את החלום וללמוד ב"חו"ל" קרוב מבחינה גאוגרפית תוך עקיפת חסמי הכניסה הנוקשים של האקדמיה הישראלית. המחקר מזהה שני מסלולי בחירה מרכזיים באפיק זה: הראשון הוא הלימודים כברירת מחדל לאחר ניסיונות כושלים בישראל, פתרון המוגדר כפרגמטיזם מאולץ. כפי שציינה סונה (בת 23, רוקחות):

”רציתי ללמוד בישראל כי התנאים ואיכות הלימודים טובים יותר, אבל המכשול היה הפסיכומטרי. לכן החלטתי לא לעשות פסיכומטרי שוב, אלא ללמוד בגדה רוקחות – את מה שאני אוהבת ורוצה”

המסלול השני משקף הימנעות מלכתחילה ממבחן הפסיכומטרי והתחלה, מיד עם סיום התיכון, את הלימודים ברשות הפלסטינית, כפי שתיארה לילה (בת 23, רוקחות):

” עשיתי רק בתיכון וקיבלתי בסביבות ה-500 – זה היה מאוד רחוק מהציון הנדרש לרוקחות. ולכן כבר מהתיכון התחלתי לחפש לימודים מחוץ לישראל, התחלתי בטורקיה ובגלל הקורונה חזרתי לארץ והתחלתי ללמוד עם אחותי ובת דודה שלי ב אלנגאח ”

הלימודים ברשות הפלסטינית מציעים קרבה גיאוגרפית, אווירה תרבותית משותפת וסביבה לימודית המותאמת לשפתן ותרבותן של הסטודנטיות הערביות (חאג'יחיא ועראר, 2017). מעבר לשיקולים התועלתניים, הם מאפשרים לנשים לשמר את הזהות הלאומית והמשפחתית שלהן. בהתאם לטענת לילה (בת 24, רוקחות):

” תקשיבי, יש הרבה מערביי ישראל שלומדים ברשות בכלל וב- אלנגאח, יש המון, הרוב הלומדים מקצועות הבריאות, זה אנחנו ערביי ישראל. יש המון בנות מהאזור שלנו, ואיפה שאנחנו גרות, כולנו מערביי ישראל, כולנו מכירים אחד את השני, אני למשל גרה ביחד עם אחותי והבת דודה ”

המעבר למוסדות לימוד פלסטיניים משמש כמרחב של הגירה אקדמית המאפשרת ניידות חברתית למרות המגבלות המבניות בישראל (חאג'יחיא ועראר, 2017), מאפשרת להתחיל ללמוד מיד אחרי התיכון וכך מצמצמת את משך זמן ההמתנה המקצועי ומפחיתה את קנס הזמן שגובים תהליכי המיון בישראל (Arar & Haj Yehy, 2016; אבו רביעה קווידר ווינר לוי, 2010; חאג'יחיא ועראר, 2017).

מונה (בת 22, רנטגן) מציינת:

” ידעתי שאני רוצה ללמוד אך ורק רנטגן, לא רציתי לחכות כי יש לי הפרעת קשב וריכוז. ביררתי עם חברות שלי שלמדו ברשות מבחינת האווירה והלימודים, ואמרו לי שרנטגן 'מוכר' בישראל וכי טוב להן שם, המרצים דוברי ערבית, וממילא אני אבא שלי מהגדה ואמי מישראל ”

המוסד האקדמי הפלסטיני משמש אפוא לא רק כמעקף לחסמים מבניים של האקדמיה הישראלית, אלא הוא גם זירה המאפשרת לאישה הערבייה לייעל את המשאב היקר ביותר שלה – הזמן, בדרך לרכישת מקצוע יוקרתי בשוק העבודה תוך שמירה על האיזון המגדרי המצופה ממנה. מעל הנשים הערביות מרחף לחץ השעון החברתי-ביולוגי המכתיב את קצב החיים וקבלת החלטות זריזות באשר למקצוע הלימוד ביחס לסוגיית הפיריון והנישואין (אבו רביעה קווידר ווינר לוי, 2010; יונס, 2020). הצעירות תופסות את "העיכוב" הנוצר

כתוצאה מהמאמץ והזמן הנדרש לקבלה ללימודים בישראל לא רק כהפסד כספי, אלא כאיום על היכולת להקים משפחה בזמן. כפי שציינה לונה (בת 19, רנטגן):

”חברה שלי בת 24, ועדיין מנסה פסיכומטרי, חבל לה על כל בזבוז השנים הללו, מתי תספיק לסיים לימודים ולהתחתן, בחברה שלנו תמיד שואלים אותך מידית אחרי התיכון האם התחלת ללמוד? ומה לומדת ויתחילו להלחיץ אותך: מה למה לא התחלת ללמוד?”

נונה (בת 24, מדעים ביו-רפואיים) היטיבה לבטא את המתח בין מימוש החלום האקדמי לשעון הביולוגי והיא מודעת לכך שסיום דוקטורט בגיל 29 מציב אותה בנקודת זמן שנתפסת קריטית:

”יש דד-ליין. אני מרגישה את זה במיוחד מבחינה ביולוגית, כגוף של אישה. זה תופס מקום גדול במחשבות שלי”

מעניין לציין כי נונה מזהה את המצוקה הזו כחוצת תרבויות, תוך השוואה לסטודנטית יהודייה במעבדה החולקת תחושות דומות:

”היא אמרה לי שגם לה יש את המחשבה הזו, שהיא אישה בסופו של דבר ויש דד-ליין מבחינת היריון”

הנשים הערביות בישראל מתמודדות עם "שעון חיים" כפול, המאלץ אותן לתמרן בין שאיפותיהן המקצועיות לבין ציפיות חברתיות וביולוגיות להקמת משפחה בגיל צעיר (יונס, 2020; אבו רביעה קווידר ווינר לוי, 2010). לונה (בת 19, רנטגן) ציינה את הלחץ החברתי הכבד, והדגישה את הציפייה הקהילתית להתקדמות מהירה ללימודים אקדמיים:

”בחברה שלנו יתחילו לשאול אותך בכל פעם שרואים אותך, למה לא התחלת ללמוד עד עכשיו? כאילו שאת מתעכבת ומבזבזת הזמן שלך כאישה”

ג. חווית הלימודים במקצועות הבריאות בישראל וברשות פלסטינית

■ סטודנטיות הלומדות בישראל

הסטודנטים הערבים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל חווים עומס קוגניטיבי ורגשי רב יותר בשל הצורך לנווט במערכת אקדמית ששפתה אינה שפת האם ותרבותה אינה תרבות הקהילה שלהם, דבר המוביל לתחושת זרות וחוסר שייכות אקדמית (הינדין, 2011).

במחקר זה נמצא כי ההשתלבות האקדמית של הנשים הערביות בלימודי מקצועות הבריאות בישראל מלווה בקשיים ואתגרים ייחודיים. הן מצויות במתח מתמיד וחשש מכישלון הנובעים מקשיים אקדמיים, לשוניים, מבניים ומוסדיים המעצבים את חוויית הלמידה. קשיים אלה רבים ומורכבים יותר מהקשיים שחווים סטודנטים מקבוצת הרוב היהודי. הסטודנטיות הערביות בישראל נדרשות למאמץ אקדמי כפול הן טרם תחילת לימודיהן – בשל תנאי הקבלה הגבוהים, והן במהלך הלימודים עצמם, בשל שורה של אתגרים אקדמיים המביאים לשחיקה ולפגיעה בציונים. למשל, מכשול מרכזי הוא הפער בין השפה המדוברת לשפה האקדמית. לונה (בת 19, רנטגן) מסבירה כי:

”מצד אחד, נכון שאני עבדתי בקניון ויש לי עברית מדוברת טובה מאד, וזה נתן לי ביטחון עצמי באקדמיה הישראלית ולשאול ולדבר עם המרצים היהודים. אבל, השפה העברית באקדמיה זה שפה אחרת, כי הסטודנטית נדרשת לפעולה כפולה: צריך להבין את השפה, ואחר כך להבין/להפנים את הנושא. אנחנו חייבים לקחת זמן כפול מהסטודנטים היהודים ללמידה למבחן”

אתגר השפה מחרף אל מול דרישות השפה האנגלית וקורסי החובה כתנאי סף להמשך הלימודים לשנה ב', המייצרים לחץ אדיר כבר בשנה הראשונה; רנא (בת 22, רוקחות) ציינה את חסם דרישת הפטור מאנגלית:

”בנוסף, לקשיי שפה עברית בכלל ותרבות ארגונית זרה לנו שלא מבינים כלום ממנה, גם בלי הפטור מהאנגלית כבר בשנה הראשונה, לא יכולה ללמוד את קורסי החובה בשנה העוקבת”

סוגיה נוספת שעלתה בראיונות הוא העומס הרב על רקע הקושי השפתי. זהרה (בת 21, סיעוד) תיארה את המעמסה בקורסים כמו אנטומיה שבהם:

” הקורסים בחוג שלנו מאד עמוסים, יש הרבה מה לשנן למבחנים. בקורס האנטומיה התקשיתי רבות. זה מייצר להרגיש פחד קיומי מכישלון ”

הצטלבות החסמים השפתיים עם דרישות הלימוד התובעניות במקצועות הבריאות יוצרת מסלול מכשולים ייחודי עבור הסטודנטיות הערביות. הצטברות זו מעלה משמעותית את רמות הלחץ והשחיקה, ופוגעת בתחושת השייכות שלהן למרחב האקדמי (קריבוש, 2020; אבו-רביעה-קווידר ווינר לוי, 2010). מצב זה מחמיר נוכח חסמים שמתארות המרואיינות, כמו היעדר תמיכה מוסדית אפקטיבית ותחושת ניכור מול הסגל והמנהלה. מירה (בת 22, סיעוד) למדה במכללה ומתארת חוויה של הפקרה ממצד המוסד וכניסיון הישרדותי:

” זה היה כמו לזרוק אותנו לים, שנסתדר לבד. לא הייתה תמיכה סטודנטיאליט מורגשת, לסטודנטים שנה ראשונה. אנחנו הערבים הסתדרנו בינינו, וזה היה בתחילת המלחמה בעזה, אין תרגולים במכללות, אף פעם לא שמעתי שיש דבר כזה ”

בתוך כך עלתה חשיבותם של מתרגלים. וות ערבים. וות איכותיים עבור הסטודנטיות הערביות כסוג של תמיכה מוסדית חיונית המסייעת להתמודדות עם השפה והתרבות הממסדית השונה והזרה להן. בחלק מהמקרים ניכר החוסר בדפוס זה של תמיכה, כפי שמתארת תומא (בת 22 רוקחות):

” המתרגלת הערבייה בזבזה את השעה הראשונה של ההכנה לבחינה, רק על היכרות. אנחנו באנו ללמוד לבחינה ולא כדי להכיר. האמת היה מתרגל אחד בלבד שבאמת עזר לנו להכנה לבחינה. רוב המתרגלים הערבים היו 'גרועים' או מבריזים לנו ”

להבדל, רנא (בת 22, רוקחות), מספרת כי היה מתרגל אחד או שניים בשנה ראשונה אשר ממש היו איכותיים ומועילים:

” האמת, אני זוכרת שהיה לנו מתרגל ערבי בשנה ראשונה היה ממש מצוין, ובאמת התאמץ רבות לעזור לנו, אחר כך או לא היה תרגול בכלל, או מתרגלים שלא עזרו לנו, אולי הייתה בעיית מימון המתרגלים, לא יודעת מה הסיבה ”

חוויות אלו משקפות את תחושת הניכור והקשיים בהשתלבות של סטודנטיות ערביות במוסדות ישראליים (קריבוש, 2020; חאג'י-יחיא ועראר, 2017). תחושת הבדידות מתעצמת אצל חלק מהנשים בשל מחסור בתמיכת עמיתים בחוגים מסוימים. תומא (בת 22, רוקחות), מספרת על היעדר שיתוף הפעולה בין הסטודנטים הערבים והיהודים בחוג שלה ועל הנתק ועוינות שגברו על רקע המלחמה:

”אנחנו הערביות היינו עוזרות אחת לשנייה, בגלל המלחמה, היהודים שמרו מרחק ונמנעו לדבר איתנו או לתת לנו סיכומי קורס, כי אנחנו מתקשים לסכם אחרי המרצה, והם זה השפה שלהם, יותר קל להם ועושים יותר נכון. אבל, לצערי לא היה בינינו שיתוף פעולה. הסטודנטים היהודים מסכמים וישר שולחים אחד לשני אבל לא אלינו”

מנגד, חלק מהנשים חוו גילויים של סולידריות רבה יותר כלפיהן מצד הסטודנטים היהודים. ורדה (בת 20, רנטגן) מספרת:

”האמת אצלנו, ערבים ויהודים עוזרים ותומכים אחד בשני גם מבחינה לימודית, גם במהלך המלחמה. יש סטודנט יהודי שאני והוא ממש בקשר טוב, אפילו כאשר היו טילים מאיראן התקשר לשאול לשלומי”

חלק מהסטודנטיות העידו כי נתקלו בתרבות ארגונית אדישה ואפילו עוינת, כפי שתיארה נונה (בת 24, מדעים ביו-רפואיים) לגבי יחס המזכירות שהן:

”רציתי לברר מהמזכירות מה ניתן לעשות לגבי הפטור מהאנגלית, כי לא רציתי להישאר בקיץ... אמרה לי: 'תעשי מה שאת רוצה'. המזכירות ידועות כחסרות סבלנות, לא רוצות לעזור”

באופן זה, המעבר לאקדמיה הופך למסע הישרדותי שבו האישה הערבייה נדרשת לנווט במערכת קרה ומנוכרת לפעמים, תוך ניהול משא ומתן יומיומי עם חסמי שפה ותרבות ארגונית שאינה קשובה לצרכיה הייחודיים.

■ סטודנטיות הלומדות ברשות הפלסטינית

בדומה ללימודים בישראל, הנשים הלומדות ברשות הפלסטינית מתמודדות עם אתגרים ייחודיים, למשל, קשיים אקדמיים המתבטאים בין היתר בעומס לימודים חריג, פערי שפה ותרבות ארגונית נוקשה (Arar & Haj-Yehia, 2016). המחקרים מראים כי ההגירה האקדמית של הפלסטינים מישראל לרשות הפלסטינית מחדדים את הפער בין קבלה קלה יחסית לבין לימודים תובעניים הדורשים משמעת עצמית גבוהה ויכולת ניווט עצמאית במערכת בירוקרטית קשיחה (חאג'י-יחיא ועראר, 2017). המעבר ללימודים ברשות הפלסטינית חושף את הנשים הערביות לתרבות ארגונית שונה בתכלית מזו הישראלית, המתאפיינת ברישום מהיר מחד, ונוקשות מנהלתית והיעדר מעטפת תמיכה מאידך. מצד אחד, תהליך הקבלה מתואר כפשוט וישיר, ללא צורך בוועדות קבלה מתישות; סאלי (בת 23, רוקחות) ציינה כי לאחר בירור קצר הצטיידה במסמכים מתורגמים וסיכמה:

” הרכז שם עשה לי חישוב לממוצע הבגרות, התקבלתי לרוקחות באותו הרגע, ושילמתי דמי רישום באותו הרגע, ללא צורך ברישום והמתנה להחלטת הוועדה של הקבלה כמו בישראל.”

מצד שני, סטודנטים ערבים הלומדים במוסדות פלסטיניים וירדניים נדרשים להסתגלות מהירה לסטנדרטים פדגוגיים שונים, המבוססים על שיטת ה"תאוג'יהי" (תוכנית הלימודים הפלסטינית), דבר המייצר עומס לימודי חריג (חאג'י-יחיא ועראר, 2017). סונה (בת 21, רוקחות) מתארת פער ניכר בין לימודי הכימיה בתיכון ללימודי התואר, היא מעידה כי היקף לימודי הכימיה הוא עצום ורמתו גבוהה משמעותית מזו שנלמדה בתיכון בישראל:

” שמת לי לב שבסמסטר הראשון יש 14 קורסים בכימיה. היא לא דומה לכימיה שלמדנו בתיכון, היא דומה יותר לתאוג'יהי הפלסטינית.”

קושי זה מחריף אל מול מבנה המחייב הצלחה בקורסים מסוימים אשר נדרשת הצלחה בהם על מנת לפתוח קורסים אחרים לשנה עוקבת (קורסי שרשרת), המייצר חשש מתמיד מעיכוב בסיום התואר. ביאן (בת 22, רוקחות) מתארת את הלחץ הנלווה לכישלון בקורס בודד החוסם את המשך הלימודים:

” למשל, קורס פארמה 2 לבדו פותח לי את כל הקורסים של שנה רביעית. אם נכשלת בו, אז אהיה 'תקועה' עוד שנה. אין סיכוי שאסיים מוקדם. אם אני נכשלת בקורס, חוסמים לי את הסמסטר הבא.”

אתגר נוסף ללימודים ברשות הפלסטינית כי אין מועדי ב' או ג' לבחינות דבר המחריף את תחושת הלחץ, שכן כישלון בודד מחייב חזרה על הקורס כולו ותשלום נוסף, סאלי (בת 23, רוקחות):

” גם, אין מועדי ב' או מועד מיוחד. הכוונה יש מועד ב' או מיוחד, אבל אף אחד לא ניגש כי זה 'בטוח נכשל', הם מתכוונים להכשיל כל מי שניגש למועד ב, לא חשוב מה הסיבה שלא הגעת למועד א', אצלם זה ככה, כאילו לומר לסטודנט: 'עדיף לך לחזור על הקורס, כי בטוח תיכשל במועד ב', לכן היחס הוא כאילו אין 'מועד ב'.”

נוסף על המורכבות האקדמית, הסטודנטיות נדרשות להתמודד עם חסם לשוני כפול: רמה אקדמית גבוהה של השפה הערבית, השונה מהערבית המדוברת ו/או הנלמדת בישראל, לצד לימודים הדרושים שליטה טובה בשפה האנגלית. מונא (בת 22, רנטגן) מתייחסת בדבריה לשפה העברית בגדה:

” שפה שונה לגמרי ואיכותית יותר. רמה שונה לגמרי וגבוהה מאוד ממה שלמדנו בישראל, מצד אחד זה מפתיע לטובה עד כמה השפה הערבית שלנו הנה 'שפה חזקה' למרות הקושי, כי הם מלמדים אותנו קורס שפה ערבית כחובה”

בעוד שתאלא (בת 24, סיעוד) מתארת כיצד חשה אבודה בשבועות הראשונים בשל רמת האנגלית:

” ישבתי בהרצאות והרגשתי אבודה כי לא הבנתי 'אנגלית' של המרצה. לכן, הייתי מתרגמת לפני השיעור בכדי לעקוב עם המרצה בהרצאה. בשונה מישראל, אין קורסי חובה אנגלית, אלא הלימודים בכל הקורסים הם באנגלית, זאת אומרת מי שלא שולט באנגלית, ייכשל”

כמו כן נתקלות הסטודנטיות בחוסר במנגנוני סיוע ממסדיים, לילה (בת 23, רוקחות) ציינה כי:

” אין בכלל אצלנו תרגולים או תגבורים. יש רק אתר 'זאגל' של האוניברסיטה, אליו המרצים מעלים את חומר הבחינה והקלטות ההרצאות, או מודיעים לנו דרכו אם יש שינוי במועד הבחינה או חומר הבחינה. וזהו, אין באוניברסיטה תרגול או שיעורי עזר. המקסימום, זה כשמרצה קובע לנו בפתאומיות בערב שלפני הבחינה שעה בזום בכדי לענות על שאלות של המתקשים בחומר”

לחץ הזמן מרחף מעל הנשים הערביות, גם משום שהן חשות שעליהן להספיק לסיים את לימודיהן להתחתן ולהביא ילדים (יונס, 2020, אבו רביעה קווידר ווינר לוי, 2010). לחץ זה מביא לתחרות פנימית בין ערביי ישראל הלומדים ברשות הפלסטינית, ובעיקר נשים, לסיים במהירות את התואר האקדמי, הדורש משאבים כלכליים ונפשיים אשר משפיעים על בריאות הגוף.

לעתים חלק מהקשיים מועצמים בשל בחירה מודעת של הסטודנטיות לדחוס את התואר לשלוש וחצי שנים כדי לחסוך זמן ומשאבים. עומס זה גובה לעיתים מחיר גופני ונפשי כבד, כפי שמעידה מאיה (בת 22, רפואה):

” יש לנו קטע ערבי 48, כי יש אפשרות ללמוד קיץ ולסיים את התואר מוקדם יותר, בשלוש שנים וחצי. רוב ערביי ישראל 'דוחסים' את הלימודים בכדי לסיים מהר, זה יוצר לחץ נפשי גדול. אני בהתחלה עשיתי כמוהם, וראיתי עד כמה זה השפיע על נפשית. לכן אחר כך החלטתי, כי 'די' בשביל מה לגרום לעצמי מחלות, הפחתתי את כמות הקורסים”

מונא (בת 22, רנטגן) שיתפה בחוויה קיצונית של אשפוז בעקבות הלחץ בלימודים:

” מרוב הלחץ הגעתי למצב שהיו לי כאבים בחזה ובעיות בלב, וממש רצתי לבית חולים. לצערי אנחנו ערביי ישראל מתחרים מי יסיים מהר יותר ומי ילמד עוד קורסים כולל לימודי קיץ. אחרי הידרדרות בריאותית שלי, החלטתי להפחית המינון, והנה שנה זו לא למדתי בקיץ ”

תוכנית הלימודים ברשות כוללת קורסים כללים העוסקים באוריינות מחשבים, זהות וקהילה. דרישות הללו מייצרות מצד אחד חוויה סטודנטאלית שונה מזו המוכרת בישראל, מצד שני הן נתפסות לעיתים כנטל כלכלי נוסף, ביאן (בת 22, רוקחות):

” זו אוניברסיטה של כסף ממש. הכשילו את רובנו המוחלט בכדי להכריח אותנו ללמוד קורס זה ובתשלום נוסף. או למשל, ללמוד שפה ערבית ספרותית ועוד קורסים 'כלליים' הלא קשורים ללימודי רפואה ”

בשונה מהאקדמיה הישראלית, האקדמיה הפלסטינית עוסקת בחיי קהילה כחלק מהלמידה לתואר האקדמי, הנתפס בעין חיובית. מרכיב ייחודי זה של קורס "שירות לקהילה", מחייב תרומה כלשהי כמו שירות לקהילה או תרומה כספית. מאיה (בת 22, רפואה) תיארה זאת:

” יש קורס חובה, שמו: 'חיי קהילה', הקורס מחייב תרומה כלשהי לקהילה. האוניברסיטה קובעת לך מה ואיך לתרום. מבחינתי, זה היה כחוויה חיובית של קניית משחקים לילדים יתומים או חולי סרטן ”

בעוד שמונא (בת 22, רנטגן), בשל מחסור במשאבים כלכליים, בחרה בחלופה של שירות בספרייה במקום כסף:

” אני לא יכולתי לתת כסף או לקנות בגדים לילדים יתומים, או אביזרי לימוד לתלמיד. לכן החלופה זה לתרום דם או לתת שעות שירות בספרייה, ואני נתתי שירות בספרייה ”

באופן זה, המעבר ללימודים ברשות הפלסטינית אמנם מהווה הקלה בתנאי הסף הלימודיים, אך דורש מהאישה הערבייה להסתגל לתרבות אקדמית המשלבת בין דרישות מדעיות קשיחות לבין מחויבות לאומית וחברתית.

בשטחי הרשות מעצבת פדגוגיה של חירום את חווית הלימודים ומאלצת סטודנטים להסתגל לתנאי חוסר ודאות קיצוניים (חאג'י-יחיא ועראר, 2017). המציאות הביטחונית מכתובה מצב חירום מתמשך, המשפיע ישירות על ארגון הלימודים והבחינות. למשל, הקושי הארגוני הבולט במיוחד הוא מערכת הבחינות, המתבססת על שגרת חירום ונעדרת את ה"מועדים

המיוחדים" המקובלים בישראל. בניגוד לישראל, מועדי המבחנים מתפרסמים לעיתים רק יום או יומיים מראש בשל חוסר היציבות במחסומים ובסגרים. מאיה (בת 22, רפואה) מתארת מציאות שבה המבחנים נדחסים לתקופה קצרה ביותר:

” בשונה מישראל, אשר הסטודנט יודע כבר מאמצע הסמסטר מועדי 'הבחינות' של א' או ב', אצלנו ברשות הפלסטינית, למשל במבחני האמצע יש לנו יותר זמן בין הבחינות, אבל את מבחני הגמר אשר עושים בשבוע וארבעה ימים את כל הקורסים אחד אחרי השני, כי האוניברסיטה מחליטה בהתאם למחסומים והמצב הביטחוני. הם מתנהלים כאילו הם תמיד במצב חירום. מודיעים לנו על הבחינה אולי יום או יומיים לפני ובערב ”

שילוב זה של דרישות אקדמיות נוקשות, עומס מטלות ותנאי סביבה בלתי צפויים, הופך את הלימודים ברשות למסע הישרדותי תובעני. קשיים אלו זולגים גם לשלב ההתמחות, שם בחלק מתחומי הלימוד, האחריות למצוא מקום התמחות מוטלת על הסטודנטית; סונה (בת 21. רוקחות) תיארה זאת כאתגר משמעותי:

” כדי למצוא בית מרקחת להתמחות בו, צריך לחפש שנה מראש וזה קשה. בתי המרקחת מלאים ”, וזה בשונה מהסטודנטים ללימודי רפואה, אשר האוניברסיטה דואגת לשלב אותם בבתי חולים שונים בגדה ”

דרישות ההסמכה ברשות הפלסטינית יוצרים קשיים ניכרים ובעיות לוגיסטיות, למשל הצורך לבצע את ההתמחות (סטאז') אך ורק בגדה:

” אי אפשר להתמחות בשום מקום אחר מלבד בשכם, וזה גרוע מאוד... צריך לחפש שנה מראש ” (סונה, בת 21)

ההתמודדות עם הבירוקרטיה, בדומה לנשים הערביות הלומדות בישראל גם אלו הלומדות ברשות הפלסטינית, חוות גם תסכול מאיכות ושיטת ההוראה, המתאפיינת בגישה מסורתית של שינון ובהיררכיה מעמדית נוקשה. סאלי (בת 23, רוקחות) ביקרה את אופי הלמידה המעודד הצלחה בבחינות ללא הבנה מעשית:

” רוב הנושאים את צריכה לשנן. הסטודנטים המצליחים, כשאני שואלת אותם שאלת הבנה הם לא יודעים על מה אני מדברת ”

מצד שני רוב הסטודנטיות הערביות טענו למרות הביקורת על שיטת ההוראה המסורתית, כי ידוע שרמת הלימודים והמרצים האיכותיים ביותר הם של אוניברסיטת אלנגאח, הוכחה

לזה, לטענתן, כי רוב המסיימים לימודים עוברים את מבחן המדינה בפעם הראשונה, לילה (בת 23, רוקחות) טוענת:

” הלימודים אצלנו מאד קשים. כל מי שלמד פה ואני מכירה אותו, עברו מהפעם הראשונה. בת דודה שלי סיימה רוקחות פה, עברה הבחינה מהפעם הראשונה והתחילה עבודה מיידית בישראל. אפילו שמעתי, שיש העדפה בבתי המרקחת להעסיק מי שלמד ב-אלנגאח, כי יודעים את איכות הסטודנטים ”

ד. חיי הקמפוס בישראל וברשות הפלסטינית

■ חיי הקמפוס במוסדות הישראליים

האקדמיה הישראלית משמשת לנשים ערביות, לעיתים כמרחב מעבר המאפשר להן לשאת ולתת על זהותן המגדרית והמקצועית תוך שמירה על זיקה לערכי הקהילה (אבו רביעה קווידר ווינר לוי, 2010; יונס, 2020). המחקר הנוכחי מראה כי חוויות חיי הקמפוס, הזהות והיחסים הבין-אישיים של הנשים הערביות הלומדות בישראל נעות בין שילוב לניכור. למשל, זהרה (בת 21, סיעוד) מתארת מציאות של שותפות וסולידריות אקדמית:

” אצלנו במכללה ממש דואגים לנו. אפילו, בתקופת המלחמה שלחו לנו מייל שאם סטודנט או אדם מפריע לנו שנפנה אליהם. יש יחס מכבד בין הסטודנטים כערבים ויהודים, וגם המרצים מכבדים ומכילים אותנו ”

עבור חלק מהסטודנטיות, המרחב האקדמי נתפס כנטול פניות גם מצד הסגל; נונה (בת 24, ביו-רפואה) העידה:

” היחס של המרצים הוא מאוד נפלא. הם לא מפלים בינינו לבין הסטודנטים היהודים, באמת ”

אחרות התייחסו לחיים החברתיים, כמו מירה (בת 21, סיעוד), אשר מצאה במכללה זוגיות המאושרת על ידי המשפחה:

” אהבו אותנו במכללה, אני וארוסי הכרנו ולמדנו ביחד במכללה. ההורים שלי ושל שמוחה שהתארסנו. והיום אנחנו ממשיכים ביחד גם בסיעוד ”

חיי הקמפוס מאפשרים גם התפתחות אישית, והשתתפות בחיים הדמוקרטיים. למשל תומא (בת 22, רוקחות) הצביעה על תחושת עוצמה בחוגים שבהם יש רוב ערבי, ועל מקרה שבו נבחרה צעירה ערבייה לנציגת החוג – ביטוי להכרה וכוח חברתי:

” היו בחירות אצלנו בחוג הרוקחות, ויש רוב ערבי ובנות, לכן המנצחת בבחירות לנציגות החוג הייתה ערביה, משלנו “

לצד אלו, לעתים תחת מעטה השילוב, נחשפים גילויי גזענות והשפלה מצד סגל אקדמי, המציבים את הסטודנטים הערבים בעמדת נחיתות. סטודנטים ערבים חווים לעיתים קרובות את הקמפוס כמרחב של גזענות מוסדית, המופנית בעיקר כלפי יכולותיהם הלשוניות, דבר המעצים את תחושת השוליות שלהם (קריבוש, 2020). רנא (בת 21, רוקחות) תיארה אירוע שבו מרצה לכימיה הפך את קשיי השפה של הסטודנטים הערבים למושא ללעג פומבי:

” הוא (המרצה) הוציא דף שכתב עליו את כל המיילים שהגיעו אליו, והתחיל לקרוא אותם בצורה משפילה ועם לעג. את מבניה, הוא השקיע זמן להכין דף של המיילים של הסטודנטים הערבים. לא היה לנו אומץ להתלונן עליו כי הוא ימשיך ללמד אותנו בשנה הבאה, ולא רצינו שכערבים יכביד עלינו בעתיד או ישליל אותנו “

חוסר האונים של הסטודנטיות אל מול סמכות המרצה והחשש מהתנכלות עתידית, ממחישים את הדינמיקה של יחסי הכוח בקמפוס. חוויות אלו מחזקות את תחושת ה"באמצע" – הצעירה הערבייה אמנם משולבת פיזית ואקדמית, אך היא נותרת פגיעה וחשופה לגילויי זרות וגזענות המזכירים לה כי היא פועלת בתוך מרחב שאינו רואה בה שוות זכויות לחלוטין (יונס, 2020). חוויות הניכור והאפליה חותרות תחת הניסיונות להשתלבות אקדמית וחברתית, ומאלצות את הסטודנטיות לפתח מנגנוני הגנה רגשיים אל מול הסגל והסטודנטים היהודים.

■ חיי הקמפוס במוסדות הפלסטיניים

הלימודים במוסדות להשכלה גבוהה ברשות הפלסטינית מציעים לסטודנטים הערבים מישראל מרחב לגיבוש זהותם הלאומית הרחק מהלחצים של האקדמיה הישראלית, אך בו-זמנית חושפים אותם לתחושת זרות כפולה; מחד גיסא הם חלק מהעם הפלסטיני, אך מאידך גיסא הם מזוהים עם ישראל, עובדה המייצרת מתחים מול הסגל והסטודנטים המקומיים (חאג'י-יחיא ועראר, 2017; עראר וחאג'י-יחיא, 2012; עראר ואחרים, 2013). במחקר זה נמצא כי בשל אורח חייהם והשימוש בשפה העברית, הסטודנטים הללו נתפסים בגדה כישראלים, מה שיוצר ריחוק תרבותי-חברתי המוביל להסתגרותם בתוך עצמם.

כך שמצד אחד חיי הקמפוס, מציעים אפשרות לשייכות תרבותית ושפתית המהווה תיקון לחוויות הזרות בישראל. ביאן (בת 22, רוקחות) מתארת:

”ההרגשה אחרת כאשר את לומדת באוניברסיטה וכולם מדברים ערבית, המרצים והסטודנטים. זה בפני עצמו נותן אווירה והרגשה אחרת. מעורר רגשי שייכות שכולם מדברים אותה שפה. גם נחמד לגלות מי אתה, המורשת שלך ולגלות השפה הערבית העמוקה שהיא חלק מהזהות שלנו”

מצד שני, הסטודנטיות הערביות מגדירות את היחסים החברתיים מול הסטודנטים הפלסטינים, כ"ביחד אבל בנפרד" – תחושה המתאפיינת בדואליות מורכבת. הן נחשפות למתחים פנימיים ומרחק חברתי מולם. לכן, תחושת השייכות הלאומית אינה מתרגמת לשילוב חברתי מלא. סונה (בת 21, רוקחות) מתארת את המצב שבו חיים בקהילות מקבילות אך נפרדות:

”זה כאילו מובן מאליו, הם ביחד בנפרד ואנחנו ביחד בנפרד. יש לי חברות מהגדה, אבל זה ממש רק לענייני לימודים, בקמפוס ובהפסקות זה אוטומטית ערביי ישראל יושבים ביחד, והגדתיים ביחד”

הניכור והזרות של ערביי ישראל בכלל והנשים בפרט בתוך המרחב הפלסטיני מתעצמים על רקע המציאות הפוליטית הטעונה, ומובילים לאימוץ אסטרטגיות של הימנעות פוליטית. הערבים בכלל, והסטודנטיות הערביות בפרט נוטות להימנע מלהשתלב בחיים הפוליטיים בקמפוס או באגודות הסטודנטים, הן מחשש להשלכות ביטחוניות והן מחוסר הזדהות. מונא (בת 22, רנטגן) הסבירה גישה זו:

”רובנו לא בוחרים לאגודה. מרגישים שזה לא קשור אלינו, אלא אליהם. אנחנו כאילו 'רק' הולכים ללמוד וחוזרים לדירה לאכול וללמוד. יש דיבור בינינו לבין הגדתיים רק בתוך הקמפוס על לימודים או שיחות של בנות, אבל בכלל לא מדברים פוליטיקה, זה כאילו מובן מאליו”

הימנעות זו מתפרשת לעיתים על ידי הסטודנטים הפלסטינים המקומיים כחוסר נאמנות או התנשאות המובילה לפעמים לעימותים מילוליים. תאלא (בת 24, סיעוד) שיתפה בשאלות נוקבות שהופנו כלפיה, כמו:

”היו שואלים אותי: 'את מערביי ה-48, למה באת לפה?!'. למה אתם לומדים פה אצלנו, וכולכם לומדים רפואה? יש לכם הכול בישראל'. או היו שואלים אותי: 'אם יגידו לך להחליף התעודה הישראלית הכחולה לפלסטינית הירוקה, התסכימי?'”

בנוסף, הסטודנטיות נתקלות לעתים ביחס מפלה ובהתעמרות. לילה (בת 23, רוקחות) חוותה השפלה מצד מרצה שסירב לרשום נוכחות בשל שם בעברית במכשיר הנייד:

”באמצע שיעור זום, בגלל המלחמה, אומר לי המרצה: 'את, הזו ששמך בעברית, מבחינתי את לא נוכחת בשיעור'. ניסיתי להסביר למרצה שזה לא השם שלי, אלא זה המילה 'אייפון' בעברית שזה משהו אוטומטי, הייתי חייבת לנמק לו בכדי שירשום אותי נוכחות”

המתיחות זולגת גם למרחב הדיגיטלי; סאלי (בת 23, רוקחות) תיארה מקרים בהם כונו הסטודנטיות מישראל "בוגדות" בקבוצות שונות ברשתות החברתיות. מאיה (בת 22, רפואה), מתארת בכנס:

”יש לנו בפייסבוק דף של אוניברסיטת 'אלנגאח' הפתוח לכולם, גם את יכולה לכנס לדף זה, פעם בחור כנראה מג'נין, בעקבות פלישת הצבא אצלם, כתב בדף: 'אל תדברו עם ערביי ישראל, כולם בוגדים'. אף אחד לא ענה לו ולא הגיב לו, לא מערביי 48 ולא מהגדה”

על אף התרבות והזהות הלאומית המשותפת, סטודנטיות ערביות אזרחיות ישראל הלומדות ברשות הפלסטינית חוות זרות תרבותית המובילה להסתגרות חברתית, הן מצויות במצב של שוליות כפולה, שבו זהותן אינה נתפסת כשלמה באף מרחב: בישראל הן מזוהות כפלסטיניות, וברשות הן נתפסות כמייצגות של הממסד הישראלי, עובדה המייצרת חסמים רגשיים וחברתיים עמוקים (חאג'יחיא ועראר, 2017 ; Arar & Haj-Yehia, 2016).

תהליך זה של ריחוק תרבותי, נובע בין היתר מחשיפתן של הסטודנטיות הערביות לנורמות ליברליות בישראל והופך אותן לקבוצת שוליים גם בחברה הפלסטינית המסורתית ומערער על הנחת היסוד בדבר הומוגניות פלסטינית (חאג'יחיא ועראר, 2017) מהראיונות עולה למשל פער בנורמות יומיומיות בשיח עם גברים: בעוד שבישראל הן נתפסות כשמרניות, ברשות הפלסטינית הן נתפסות כמשוחררות מדי. מאיה (בת 22, רפואה) מתארת:

”הם מתייחסים אלינו כאילו אנחנו לא מתנהגות באופן רגיל כמוהן וכי אנחנו 'משוחררות' יותר כבנות. הרגשתי קצת גזענות מצדם. פעם שאלה אותי סטודנטית מהגדה: 'אתן רגילות לעמוד ככה עם בחורים?'. עניתי לה כן רגיל, כמו חברים”

עוד עולה כי קוד הלבוש וההופעה החיצונית של הסטודנטיות הערביות, מהווים מוקד מרכזי לביקורת ולשיטור חברתי. ביאן (בת 22, רוקחות) מספרת:

” היו כותבים פוסט בקבוצת האוניברסיטה: 'הצעירה שהייתה לבושה היום ככה וככה', כך מעירים אחד לשני בפומבי, ללא שמות, בדף הפיסבוק של האוניברסיטה”

על מנת להפחית ביקורת, נאלצו חלק מהנשים להתאים את לבושן לצניעות הנדרשת בשכם, כפי שסיפרה לילה (בת 23, רוקחות):

” הם יודעים, שאלו הם 'ערביי ישראל' והם כאלה, בגלל זה אתה לא מתערב. אבל אני אישית, מתאימה את צורת הלבוש שלי, כי אין ברצוני לשמוע מילה פה או שם. כי אצלם 'רגיל' לזרוק לך מילה באמצע הרחוב, וזה לא נוח לי. יש כאלה שלא אכפת להן ולבושות מה שבא להן”

מנגד, מונא (בת 22, רנטגן) מצביעה על הקפדה יתרה של הנשים הפלסטיניות בגדה על מראה אלגנטי ואיפור, המפרשת את הפשטות הישראלית כזלזול:

” פעם יצאתי עם כפכפים. והם אמרו לי 'וואי, את לא מתביישת לצאת ככה מהבית עם כפכפים?'”

בנושא אחר נמצא פער הפוך – עישון נרגילה – נורמה מקובלת בשכם ובגדה המערבית אך לא מקובלת בקרב הנשים בישראל, סונה (בת 21, רוקחות) מספרת בהפתעה:

” אצלם זה מאוד רגיל שבחורה מעשנת נרגילה, אצלנו זה ממש לא מקובל. לא ידעתי מה זה בכלל, במקרה גרתי חודש בדירה עם בנות מהגדה, והופתעתי רבות שהן מעשנות נרגילה, לא הרגשתי בנוח עם זה ולכן עברתי דירה מיד”

כתוצאה מפערים תרבותיים ונורמות התנהגות יומיומיות, המתח המגדרי והחברתי מחרף את תחושת הניכור שחוות הסטודנטיות בקמפוס הפלסטיני, ויוצרות מובלעות חברתיות. מאיה (בת 22, רפואה) מציינת כי הסטודנטיות הערביות מישראל נוטות להתגבש כקבוצה סגורה, נטייה שנתפסת לעיתים כהתנשאות מצד הסטודנטים המקומיים, במיוחד על רקע סירוב לחיזורים רומנטיים.

” אנחנו הבנות הערביות מישראל, תמיד ביחד, לא מתערבבים איתם, אולי רק לברכת בוקר”

וסונה (בת 23, רוקחות) מסבירה:

” אנחנו ברוב הפעמים מנסים להישאר בינינו לבין עצמנו. כי אנחנו מרגישים שהם קצת גזענים כלפינו”

רוב הנשים הערביות נמנעות מחיזורים של בחורים מהגדה. מונא (בת 22, רנטגן) תיארה כיצד דחיית מחזרים מובילה לרכילות המבוססת על מוצאן:

”הוא אומר לי: 'את מ-48, למה את מסרבת לי?' מוציאים עלייך שם שאת מתנשאת”

הפרדה זו קיימת גם במבנה המגורים; בעלי הדירות והמעונות נוטים להפריד בין הקבוצות, ובניינים שלמים מאוכלסים כמעט אך ורק על ידי סטודנטיות מערביי ישראל.

כך, דווקא בלב הרשות הפלסטינית, הצעירות הערביות מישראל מגלות שהפלסטיניות שלהן אינה זהה לזו של הגדה, והן נדחקות שוב למעמד של "אחרת" – הפעם בגלל התרבות הישראלית שספגו לאורך חייהן. מציאות זו, גורמת לכך שסטודנטים ערבים מישראל בונים לעיתים קרובות זהות של "קבוצה שלישית", שאינה נטמעת לחלוטין באף אחד מהמרחבים הלאומיים (חאג'-יחיא ועראר, 2017). מציאות זו אף משקפת את המורכבות המגדרית בתוך חברת המיעוט, שבה נשים ערביות המשפרות את מעמדן באמצעות השכלה גבוהה נדרשות לנהל משא ומתן מתמיד מול ציפיות חברתיות מסורתיות. כל זה גרם להסתגרות בקבוצות שווים של ערביי ישראל כמנגנון להתמודדות עם הניכור החברתי כפי שהתגלה במחקר זה. לסיכום, מציאות זו יוצרת בקרב הסטודנטים הערבים בכלל, והנשים בפרט, צורך לפתח אסטרטגיות התמודדות יומיומיות, הן בקוד הלבוש, הימנעות משיח או השתתפות פוליטית ואף הסתגרות קבוצתית. וזאת בד בבד עם התמודדות עם תרבות ארגונית זרה וחדשה להם בכדי להצליח לרכוש את התואר ולחזור הביתה.

ה. השפעת אירועי השבעה באוקטובר והמלחמה

בישראל, בעתות משבר לאומי והחרפת הקיטוב בתוך המוסדות להשכלה גבוהה, נדרש מהמוסד האקדמי לאזן בין חופש הביטוי לבין חובתו לספק סביבה בטוחה למיעוטים הנמצאים תחת איום של רדיפה פוליטית או חברתית (דודזון, 2023). אירועי משבר ביטחוניים מחזקים את תחושת הזרות של הסטודנטים הערבים ומעמידים למבחן את חוזקם של מנגנוני התמיכה וההגנה המוסדיים, שלעיתים קרובות מתגלים כחסרים עבור קבוצות המיעוט. אירועי ה-7 באוקטובר והמלחמה שבעקבותיהם, למשל, היוו נקודת מפנה דרמטית בחוויית האקלים האקדמי של הסטודנטיות הערביות הלומדות בישראל. המרחב האקדמי הפך עבורן לזירה רוויית מתח, חשדנות וגילויי גזענות. המחקר מעלה כי תחושת הביטחון של הסטודנטיות תלויה במידה רבה בגישה שבה נקט המוסד האקדמי אחרי ה-7 באוקטובר או בעת מלחמה כדרך להתמודדות ומניעת מתח בין סטודנטים ערבים ויהודים

בתוך הקמפוס. במחקר נמצא כי במוסדות האקדמיים אשר הציבו גבולות ברורים לשיח פוליטי ומנעו אינטראקציות עוינות, נשמר מרחב מוגן יחסית. זהרה (בת 22, סיעוד) העידה כי ההנחיות המוסדיות סייעו למנוע חיכוך:

” שלחו לנו הודעה במייל שאסור לדבר על המלחמה ואם מישהו ידבר איתנו ויפריע לנו בנושא, אז לדבר איתם [עם המכללה]. אני אישית אף פעם לא נתקלתי במקרה של גזענות ”

לעומת זאת, במוסדות שבהם לא הייתה התייחסות מוסדית ישירה למצבם של הסטודנטים הערבים בקמפוס בעקבות המלחמה, חשו הנשים מופקרות וחסרות גב ארגוני. נונה (בת 24, ביו-רפואה) ציינה בכאב:

” אני לא מרגישה שיש מישהו שמגן על הזכויות שלנו באוניברסיטה, כערבים. אגודת הסטודנטים הערבית מאוד חלשה לצערי הרב ”

השפעת המלחמה זלגה גם לערכי הדמוקרטיה בקמפוס. תומא (בת 22, רוקחות), מספרת כי למרות הניצחון של הנציגה הערבייה בבחירות בחוג לרוקחות, המיעוט של הסטודנטים היהודים בחוג, התנגד וביקש למנות נציגה משלהם ללא בחירות, והאוניברסיטה נענתה לבקשתם:

” הערבייה ניצחה בבחירות, הסטודנטים היהודים התנגדו וביקשו נציגה משלהם ללא בחירות, ואכן האוניברסיטה 'נכנעה' להם ומינתה יהודייה. לא רק זאת, פעם המרצה שלחה עדכון במייל של הנציגה לגבי שינוי ועדכון לחומר הבחינה של מועד ב', היהודייה פתחה המייל לפני הנציגה הערבייה, שלחה עדכון זה רק לסטודנטים היהודים, ולא יידעה את הנציגה הערבייה לגבי המייל. הלכנו לבחינה והופתענו שיש שאלה לא מחומר הבחינה. אחרי הבירור, הבנו מה קרה ”

סוגייה נוספת היא סוגיית המגורים במעונות. מצד אחד, הנהלת המעונות מאפשרת בחירה של השותפות במגורים המאפשרת לסטודנטים וסטודנטיות מאותה תרבות או דת, לחיות ביחד. אולם בעקבות המלחמה הסטודנטיות מתארות תחושה של פיקוח הדוק ועוינות מוגברת מצד האוניברסיטה, הסטודנטים ואנשי הביטחון כלפיהן. נונה (בת 24, מדעים ביו-רפואיים) תיארה אירוע במעונות הר הצופים, במהלכו סטודנטים ערבים נעצרו על ידי משטרה:

” באמצע הלילה, באה המשטרה לעצור סטודנטים ערבים בגלל השומר, הוא טען שהשיר ששמעו אותו היה לאומי ומסית. לכן, המשטרה לקחה אותם לחקירות, וזה ממש לא הוגן ומפחיד ”

בנוסף, החשדנות והעוינות יצרה רגישות מיוחדת כלפי סמלים תרבותיים. רנא (בת 21, רוקחות) ציינה כי היא ממשיכה לשאת בגאון סמלים פלסטיניים כמו תיק רקום כחלק ממורשתה, למרות התחושה העוינת כלפיה, בטענה:

”אני אוהבת תמיד, ללבוש משהו 'מהמורשת' תיק או צעיף עם 'רקמה', הם מתחילים להסתכל עליי בעוינות, אבל אני מרימה את הראש ומסתכלת עליהם וממשיכה הלאה, כי זו המורשת שלי ואני אוהבת אותה והיא לא אמורה לאיים על אף אחד”

הפגיעה בתחושת הביטחון האישי והעוינות על רקע לאומני הייתה מורגשת במיוחד בקרב נשים ערביות בכלל ודתיות העוטות חיג'אב בפרט. חלקן מתארות כיצד הפכו למטרה להתקפות מילוליות בוטות במרחב הציבורי. זהרה (בת 22, סיעוד) שיתפה בחוויה טראומטית ברכבת כאשר הייתה עם חברה העוטה חיג'אב:

”האישה ברכבת אמרה: 'אסור לערבים לנסוע בתחבורה ציבורית'. ואמרה לי: 'לכו לגיהנום', האמת אני פחדתי באמת”

תחושת הפחד הובילה לצמצום חופש התנועה והימנעות מיציאה לבד, כפי שסיכמה נונה (בת 24, מדעים ביו-רפואיים):

”תקשיבי, אני ללא רעלה, ואני אומרת לך שאני מעדיפה בזמן האחרון שהצעירות עם רעלה לא יצאו לבד בעיקר בשעות הערב. המצב לא נוח בירושלים, הדברים האלה מתגברים”

חוויות אלו ממחישות כיצד המלחמה העצימה את הניכור החברתי והפכה את הזהות הלאומית והדתית של סטודנטיות ערביות למקור של סיכון פיזי ורגשי, המערער את תחושת השייכות שלהן לחברה הישראלית בכלל ולאקדמיה בפרט. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ממצאים של מחקרים שעסקו במצבם של סטודנטים וסטודנטיות ערבים בתקופות של מתיחות ביטחונית. בעתות משבר ביטחוני, סטודנטיות ערביות המזוהות חזותית כערביות (למשל באמצעות חיג'אב) סובלות מענישה חברתית במרחב הציבורי, המאלצת אותן לצמצם את נוכחותן ולהסתגר בתוך קהילתן כטקטיקת הישרדות (אבו רביעה קווידר וינר לוי, 2014; יונס, 2020).

ברשות הפלסטינית, החשיפה המתמשכת לאלימות פוליטית וביטחונית, עוד לפני המלחמה, מייצרת בקרב סטודנטים ערבים מישראל הלומדים ברשות הפלסטינית מצב של דריכות מתמדת, הפוגעת ברווחתם הנפשית וביכולת האקדמית שלהם. הלימודים ברשות הפלסטינית כרוכים בחשיפה ישירה לאירועי עימות אלימים, המערערים את תחושת

הביטחון הבסיסית (חאג'י-יחיא ועראר, 2017). הסטודנטיות המתגוררות במעונות מוצאות עצמן בלב זירות לחימה, חוויה המייצרת פחד קיומי שאינו קיים בקמפוס הישראלי, והופכת את סביבת המגורים למרחב מאיים. סונה (בת 21, רוקחות) תיארה חוויה קשה של מגורים מול האוניברסיטה בסמוך למוקד עימות:

”שמעתי יריות וצרחות בלילה וזה היה מפחיד. כי יש בית חולים ליד האוניברסיטה. שמעתי יריות וצרחות כל הלילה עד הבוקר, ובאותו יום חשבתי ברצינות לעזוב את המעון”

ביאן (רוקחות, בת 23) מתארת:

”קרוב למעונות יש בית חולים, הייתה פלישה של הצבא, וכל הלילה שמענו יריות בין הצבא, וכנראה אנשי חמאס. זה היה ממש מפחיד”

סוגיית הניידות והנסיעות מהווה את אחד החסמים המרכזיים והשוחקים ביותר עבור הסטודנטיות. המחסומים הצבאיים הופכים את הדרך למוסדות הלימוד למשימה של אי-ודאות מתמשכת; סאלי (בת 22, רוקחות) תיארה את השרירותיות של סגירת המעברים:

”לפעמים המחסום היה נסגר ללא סיבה והיינו צריכות לחכות שעה כדי לעבור. סבלנו הרבה בדרך”

על כן, חלק מהסטודנטיות, גם אם ניסו להימנע מכך בתחילה, מעדיפות לשכור דירה על פני הנסיעות הארוכות וההמתנה הממושכת במחסומים.

אירועי השבעה באוקטובר והמלחמה בעזה, החריפו את תחושת חוסר הביטחון ואת אפשרויות הניידות של הסטודנטיות הערביות הלומדות ברשות הפלסטינית. תחושת הסכנה התעצמה, החשש מפני כניסת הצבא לערים הפלסטיניות, הסגרים והמחסומים, הובילה לנטישה המונית של המעונות וחזרה כמעט גורפת ליישובים בישראל. מצב זה הוביל לשינוי באורח החיים האקדמי – המוסדות האקדמיים ברשות הפלסטינית נאלצו לעבור ללמידה מרחוק, כאשר המפגש הפיזי נשמר רק למבחנים. מצב זה פגע משמעותית בחוויה הסטודנטאלית והחברתית. סונה (בת 21, רוקחות) מספרת:

”אחרי ה-7 לאוקטובר ותחילת המלחמה על עזה, רובנו, בנים ובנות חזרנו לבית. לא נשאר אף ערבי [מישראל]. כי זה היה מאד מפחיד. בגלל זה, האוניברסיטה נאלצה ללמד אותנו מרחוק. אצלנו לא אוהבים ללמד מרחוק, אבל לא הייתה להם ברירה”

לסיכום, אחרי אירועי השביעי לאוקטובר, החברה הערבית בכלל והסטודנטיות הערביות בפרט, חשו פגיעה בחוסן הן ברמה האישית והחברתית וחשו איום ישיר ועקיף, הן הלומדות בישראל והן הלומדות ברשות הפלסטינית אבל בצורה שונה.

1. העלויות הכלכליות של הלימודים והשלכותיהן בישראל וברשות הפלסטינית

בישראל, הרקע החברתי-כלכלי הנמוך יחסית של המיעוט הערבי בישראל, מציב אתגר כלכלי בפני הסטודנטים (ח'לאילה ואחרים, 2023). לרשות הסטודנטיות במקצועות הבריאות הלומדות בישראל עומדות מספר מלגות, חלקן כלליות, כמו מלגת "אירתקא" לסטודנטים לתואר ראשון (המתקצבת בתוכנית החומש 550 לשנים 2022-2026) וחלקן ייעודיות למקצועות הבריאות. המלגה ללימודי רפואה מעניקה סיוע כספי של כ-10,000 ש"ח לשנה בשנים א'-ב', ו-8,000 ש"ח לשנה בשנים הבאות. הזכאות מבוססת על מצב כלכלי ועל בחירה במסלולי לימוד נדרשים. בנוסף, כחלק מתוכנית "שגרירי בריאות" (רסול אל-סיהה), שצמחה מתוך החלטה 550 המלגה ניתנת לסטודנטים הלומדים את מקצועות הבריאות ומותנית בהתחייבות לעבודה במוסדות בריאות ציבוריים (קופות חולים ובתי חולים) למשך שלוש שנים לאחר סיום הלימודים. לטענת אגף המידע של משרד הבריאות התוכנית הביאה לגידול חד במספר הרישיונות החדשים של ערבים במקצועות הבריאות (משרד הבריאות, 2025). על אף היצע המלגות, סטודנטים ערבים עדיין נתקלים במכשולים בגישה למשאבים כלכליים, הכוללים קושי בניווט בבירוקרטיה אקדמית והיעדר רשתות המנגישות מידע על מלגות (קרייל ועמריה, 2019).

רוב הסטודנטיות הערביות שהתראיינו למחקר זה, הלומדות בישראל, לא הצליחו לזכות במלגות. אי מיצוי זכויות זה מטיל נטל כלכלי כבד על הוריהן. זהו קושי שאף מהווה חסם משמעותי להתמדה באקדמיה – כאשר הנטל הכספי נופל כמעט כולו על התא המשפחתי, גוברים הלחץ והשחיקה של הסטודנטיות במהלך לימודיהן. חלקן נאלץ לעבוד במהלך הלימודים, חלק אחר נעזר בסיוע כספי מאחים או אחיות. רבות מהן קיבלו דחייה לבקשות המלגה שהגישו ללא הסבר ברור; נונה (בת 24, ביו-רפואה), שמשפחתה נסמכת על משכורת יחידה, שיתפה בתסכול:

” הגשתי הרבה בקשות להרבה מלגות אבל קיבלתי סירוב. אני לא יודעת למה, אבל המשכורת של אבי לא מאוד גבוהה ”

תומא (בת 22, רוקחות), סיפרה כי בקשותיה למלגות כמו 'התקדמות לערבים' או 'פרח' נדחו למרות שאביה נהג מונית ואמה עקרת בית. באופן דומה, רנא (בת 22, רוקחות) ציינה את האבסורד שבסירוב למרות מצבה המשפחתי:

” לא קיבלתי אף מלגה למרות שמגיע לי, אבא שלי מובטל ואמי גנת ”

במקרים אחרים, החסם להגשת בקשות למלגות הנו קושי בהתמודדות עם הבירוקרטיה, ורדה (בת 20, רנטגן) ויתרה על התהליך בשל המורכבות הטכנית:

” זה היה לי מסובך, ניסיתי כמה פעמים, יש המון דרישות, התייאשתי. גם בתקופה זו היה לי לחץ של מבחנים ולא היה לי זמן להתעסק עם זה והפסקתי התהליך ”

אל עלויות שכר הלימוד, הנעות סביב 13 אלף ש"ח בשנה, מצטרפות הוצאות מחיה במקרה של לימודים הדורשים מגורים מחוץ לבית. אלו פעמים רבות מאלצות את המשפחות לבצע ויתורים כואבים. ורדה (בת 20, רנטגן) מתארת את המחיר:

” אני לומדת במכללה, ומשלמת עבור כל התואר 69 אלף ש"ח. ההורים שלי ממנים לי הכל, כי אין סיכוי שאוכל לעבוד עם העומס הלימודי שיש. מסכנים ההורים שלי, אבא שלי 'סוכן' זעיר ואמי סייעת בגן, ויש לי עוד אח לומד ”

ורדה (בת 20, רנטגן), מספרת על עומס התוכנית שאינו מאפשר לעבוד במקביל:

” תוכנית הלימודים צפופה מדי. אין לי ימי מנוחה או ימים לעבוד בהם, לכן שכר הלימוד והמחייה שלי מההורים שלי ”

למרות הנטל הכלכלי הכבד ללימודים, המשפחה הערבית רואה בהשכלה גבוהה פרויקט קולקטיבי ומשקיעה משאבים עצומים כדי לאפשר לדור הצעיר ניידות חברתית, גם במחיר של דוחק כלכלי כבד (Arar & Haj-Yehia, 2018). לפעמים, בני ובנות משפחה אחרים, בנוסף להורים, נושאים בנטל המימון כפי שתיארה רנא (בת 22, רוקחות):

” ההורים משלמים עבורי שכר לימוד, ועל המעונות משלמת אחותי כי היא עובדת, היא משלמת לי בין 1,500 עד 1,800 ש"ח שכר מעונות ”

הקושי הכלכלי מחרף נוכח ההתייקרות המתמדת במחירי הדיור ועליה ביוקר המחיה כולל חשמל, מים וארנונה.

כתוצאה מעלויות הדיור הגבוהות, חלק מהצעירות מוותרות על מגורים בקרבת מוסד הלימודים ובחרות ביוממות ארוכה ומתישה. בחירה זו בנסיעות יום יומיות, מתבצעת אל

מול תשתיות תחבורה לקויות ביישובים הערביים, מה שלעיתים מחייב מעורבות קבועה של ההורים. ככל שהיישוב מרוחק יותר הדרך מורכבת יותר. זהרה (בת 22, סיעוד) תיארה שגרת נסיעות למכללה המתחילה ב-5 בבוקר:

” בתואר הראשון של המכללה, אבי היה לוקח אותי איתו בדרך לעבודה שלו, לרכבת נתניה כבר משעה שש בבוקר בכדי להספיק בגלל הפקק. ובתואר 'השני' בתל אביב, לפעמים ההורים שלי מסייעים אותי לאוטובוס או עד המעונות כי זה קל לי יותר מהטרטור של האוטובוסים והרכבת ”.

מירה (בת 21, סיעוד), פירטה את המסלול הארוך מהצפון למרכז הכולל החלפת אוטובוסים ורכבות בעלות של כ-45 ש"ח ליום:

” אבי מסייע אותי לתחנה בכביש הראשי ליד הכפר שלנו, ומשם מגיע אוטובוס עד תחנת הרכבת של חיפה עד תל-אביב, וכך הלך חזור כל יום ”.

שילוב זה, של עלויות נסיעה או מגורים, שכר לימוד גבוה והיעדר תמיכה כלכלית מוסדית, הופך את רכישת ההשכלה למפעל משפחתי המבוסס על הקרבה אדירה – כלכלית ופיזית. הנטל המשולב של יוקר המחיה (חאג'י-יחיא ועראר, 2018) עם היעדר תשתיות תחבורה הולמות (עבאס ואנדלבד-סבג, 2024) מהווה חסם מבני המעמיק את אי-השוויון בנגישות להשכלה הגבוהה בישראל.

ברשות הפלסטינית, עלויות הלימודים תלויות בתחום ההתמחות. נמצא כי שכר לימוד למקצועות הבריאות בכלל גבוה, וללימודי רפואה הגבוה ביותר. סטודנטיות הלומדות ברשות אינן זוכות לתמיכה מהמדינה בהן אזרחיות – ישראל. אמנם, במטרה להגדיל את מספר הרופאים בישראל משרד הבריאות גיבש מדיניות של מתן הלוואות לסטודנטים הלומדים בחו"ל וחיזוק הקשר עימם, אולם בכל הנוגע ללימודים ברשות הפלסטינית לא קיימת מדיניות דומה.

מאיה (בת 22, רפואה) ביטאה זאת בייאוש:

” אולי יש מלגות, אבל בכנות אני לא יודעת. אף אחד מערביי ישראל הלומדים ברשות לא מגישים לאף מלגה, כי אי פעם, לא שמענו שיש מלגות עבורנו. הידוע בינינו, שאנחנו 'ערביי ישראל' הלומדים ברשות פלסטינית, באמת לא יוצא לנו מלגות ”.

יתר על כן, לימודי הרפואה באוניברסיטאות הרשות הפלסטינית (בעיקר בג'נין ובאבו-דיס) של הסטודנטים הערבים-ישראלים, נמצאים במוקד של מחלוקת פוליטית ומקצועית בשנים האחרונות. האיום המרכזי והמשמעותי ביותר הגיע מכיוון משרד הבריאות אשר

במסגרת "רפורמת יציב", דרש פסילת המוסדות וההכרה בתארים מטעם משרד הבריאות. בשנת 2019 הודיע משרד הבריאות כי לא יכיר עוד בלימודי רפואה במוסדות שאינם עומדים בסטנדרטים בינלאומיים של איכות (דירוג WFME). המשמעות היא כי בוגרי אוניברסיטאות ברשות הפלסטינית (כמו האוניברסיטה הערבית-אמריקאית בג'נין) עמדו בפני מצב שבו לא יוכלו לגשת למבחני הרישוי בישראל, מה שהפך את התואר שלהם לחסר ערך תעסוקתי בארץ (חוזר מנכ"ל משרד הבריאות 01/2019). בנוסף, בעקבות אירועים ביטחוניים ומתיחות פוליטית, עלו הצעות חוק מצד חברי כנסת ממפלגות הימין, למשל חוק איסור לימודים בישות עוינת. הצעות אלו אמנם לא הבשילו לכדי חקיקה אך שימשו ככלי הצהרתי המבקש להגביל את היכולת של אזרחים ישראלים ללמוד במוסדות אקדמיים הנמצאים באזורים שמוגדרים כעוינים² (לילה) (בת 23, רוקחות) מתייחסת לאיום ביטול ההכרה של משרד הבריאות הישראלי בתארים מאוניברסיטאות של הרשות:

”כל הזמן יש בלגן של ההכרה של ישראל באוניברסיטאות של הרשות הפלסטינית. אז אין סיכוי שיתנו לנו גם מלגה. יש הבדל בינינו לבין סטודנטים שלומדים בישראל. ואם יש מלגות, אז יש אי מודעות טוטלית לגבי זה, כי אף אחד לא אמר שהגיש או קיבל מלגה.”

גם הרשות הפלסטינית ומוסדותיה האקדמיים, לא מציעים מלגה או סיוע כספי, מלבד מערך תמיכה המבוסס על הצטיינות יתרה או מבוסס על קשרים משפחתיים, מה שמציב את הסטודנטיות מישראל בעמדת נחיתות. סאלי (בת 23, רוקחות) טענה כי ההנחות לסטודנטים מצטיינים "שמורות" לתושבי הגדה:

”בכדי לקבל הצטיינות יתרה, רק המצטיין הראשון מקבל פטור משכר לימוד. השאר, לפי הממוצע יקבלו הנחה עד 20% בלבד. אבל, בכדי לקבל 'הצטיינות יתרה' אתה חייב ללמוד יום ולילה ללא הפסקה, מי יכול לעשות זאת? האמת בדרך כלל מצטיין יתרה הוא תמיד מישהו מהגדה, אף פעם לא שמענו על מישהו מערביי ישראל שקיבל מלגה מלאה. הם עושים משהו שמי שיקבל המלגה יהיה מישהו מהגדה ובטח לא מערביי ישראל.”

2 הצעת החוק: "אי-הכרה בלימודי רפואה שנערכו במדינות עוינות או ברשות הפלסטינית" (2025). היוזם: ח"כ יצחק קרויזר (עוצמה יהודית), בגיבוי הצהרות של סון הר-מלך. התוכן: הצעה לקבוע כי משרד הבריאות לא יכיר בתארים ברפואה ממוסדות המצויים בשטחי הרשות הפלסטינית. מתוך: דוח הנתונים של הכנסת.

רוב הסטודנטיות הערביות שרואיינו טענו כי מלגות רבות ניתנות לבעלי קרבה משפחתית לסגל, סונה (בת 21, רוקחות) מוסיפה:

”המלגות זה רק מי שדודו/אביו דוקטור באוניברסיטה, אפילו ילדי השומרים מקבלים מלגות. אנחנו מקבלים רק הנחת של אחים/אחיות, או רק אם הממוצע שלך ממש גבוה.”

הנטל הכלכלי המוטל על הורי הסטודנטיות הלומדות ברשות נתפס לעיתים כסחיטה וניצול בידי המוסדות. מאיה (בת 22, רפואה) חשה בניצול כלכלי של האוניברסיטה לסטודנטים של ערביי 48, דרך הנמכת ממוצע הקבלה בבגרות באופן שיטתי כדי לגבות מחיר יקר יותר לשעת הלימוד, כי מחיר שעת הלימוד תלויה ומושפעת ממוצע הסטודנט בבגרות:

”אנחנו משלמים עבור שעת רפואה 150-200 דינאר, וזה המחיר המקסימלי, כי לפי ממוצע הבגרות מחשבים לך מחיר שכר הלימוד. אנחנו כולנו פה, ערביי-48, מרגישים שהם בכוונה מורידים לנו בממוצע הבגרות בכדי לשלם המחיר המקסימלי. זו אוניברסיטה של כסף. שנה הכוללת קיץ עולה בערך 45 אלף ש”ח.”

כמו כן, רוב המרואיינות טענו כי לערביי ישראל הלומדים ברשות מוקצים מעונות יקרים במיוחד. לטענתן מחירי המעונות הקרובים לאוניברסיטה נחשבים ליקרים מאוד ומוקצים בעיקר לערביי ישראל, וכי עלות דירת סטודיו יכולה להגיע ל-3,000 ש”ח בחודש, בעוד שהדירות הרחוקות יותר עולות 600-700 ש”ח.

לבסוף, היעדר תחבורה ציבורית מסודרת מישראל לגדה מאלץ את הצעירות להסתמך על הסעות פרטיות יקרות מאד. סטודנטיות המתגוררות במרכז הארץ, קרוב יחסית לשכם מוציאות כ-200 ש”ח בשבוע על נסיעות ואחרות המתגוררות בצפון הרחוק יותר משלמות אף יותר.

מכאן עולה כי העלויות הגבוהות של שכר לימוד, דיור ונסיעות הופכות את הלימודים ברשות הפלסטינית למסע כלכלי תובעני שבו הסטודנטית ומשפחתה נדרשות לממן לא רק את הידע המקצועי, אלא גם את מחיר הניידות והמגורים (חאג’-יחיא ועראר, 2017; אבו רביעה קווידר וינר לווי, 2010; יונס 2020).

ז. תכנון העתיד: השילוב בין קריירה למשפחה והשאיפה לעצמאות כלכלית

הנשים הערביות שלמדו בישראל וברשות הפלסטינית, דומות מבחינת הצורך העתידי לאיזון בין קריירה ומשפחה. מחקרים מדגישים כי עבור נשים ערביות, השכלה גבוהה נתפסת כתעודת ביטוח חברתית וכלכלית המאפשרת להן להתפתח ולנהל משא ומתן על מעמדם בתוך המשפחה והקהילה (אבורביעה-קווידר ווינר-לוי, 2010; פופר גבעון, 2016; יונס, 2020; עבאס, 2022). גם במחקר זה נמצא כי נשים ערביות מתכננות את עתידן תוך התחשבות בגבולות הנורמות המקובלות בחברה הערבית. ממצא זה מתבטא בראש ובראשונה ברצון לנצל את תקופת הרווקות לטובת התקדמות אקדמית מקסימלית, מתוך הבנה כי הישגים אקדמיים יגדילו את כוח המיקוח שלהן בשוק העבודה ויבטיחו הכנסה גבוהה יותר. זהרה (בת 21, סיעוד) הדגימה אסטרטגיה זו, בטענה:

” חשוב לי, לפני הנישואין והבלגן, להרגיש את החוויות המקצועיות, כמו משמרות לילה, דווקא בתקופת הרווקות. כי לאחר הנישואין ולהיות אימא, זה דורש ממני להיות במשרה 'גמישה' אולי עד אז אעבור למסגרות תעסוקה נוחות יותר, כמו בקופת חולים, שאין בו משמרות ערב ולילה. אני חושבת לתת לכל דבר את הזמן שלו ”

נשים ערביות פועלות מתוך מודעות עמוקה לצורך לאזן בין מימוש ה"עצמי המודרני" לבין התפקידים המסורתיים המצופים מהן כנשים נשואות ואימהות לעתיד. הן מבטאות שאיפה למוביליות כלכלית-חברתית ומגדרית, תאלא (בת 24, סיעוד), טוענת:

” כאשר אסיים סיעוד, אתחיל לעבוד ומיד ברצוני להירשם ללימודי תעודת 'מיילדת'. אני בטוח אמשך תואר שני, כל זה אעשה לפני שאתחנן ואביא ילדים ”

גם תומא (בת 22, רוקחות), מתכננת להתקדם ולפתוח עסק "עצמאי" משלה:

” בהתחלה כן אעבוד בבית מרקחת, אבל אחר כך אני מתכננת או פתיחת בית מרקחת פרטי בעתיד הרחוק, או המשך תואר שני 'חוקרת' במעבדה ”

המחקר מעלה כי הרוב המוחלט של הצעירות מפגינות רצון עתידי להתחנן ולהקים משפחה, תוך שהן תופסות זאת כשילוב בין רצון אישי לבין נורמה חברתית מחייבת. הן מתכננות שינויים בדפוסי העבודה שלהן על מנת לגשר על הפער בין השאיפות המקצועיות לבין הדרישה לדאוג לבית ולילדים. למשל, ורדה (בת 20, רנטגן) מתכננת לצמצם את שעות העבודה בערב ובלילה עם הקמת המשפחה:

” כאשר אתחתן אביא ילדים, זה בטוח שאפחית שעות עבודה. וגם, לימודי הרנטגן מאפשרים לי לפתח קליניקה משלי, ולא להיות תלויה בשוק העבודה או בבתי חולים עם שעות ערב ולילה “

תפיסה זו של התאמה הדדית בין הקריירה לבין נישואין וילדים משקפת את ההבנה שלא ניתן "לאכול את הכל", כפי שציינה מירה המאורסת (בת 22, סיעוד):

” אי אפשר לאכול הכל, יש משהו שאת חייבת לוותר עליו, אני לא יכולה גם לעבוד משרה מלאה, וגם להתחתן ויהיה לי בית וגם להיות בהיריון ולהביא ילדים, ולא להפסיד משהו. אהיה חייבת להפחית משעות העבודה, כי מי יגדל את התינוק? “

כך, הסטודנטיות אינן רואות בקריירה ובמשפחה סתירה מוחלטת, אלא שני צירים הדורשים תכנון קפדני וגמישות תעסוקתית, תוך שהן לוקחות אחריות מלאה על יצירת האיזון שיאפשר להן להיות גם נשים מודרניות – בעלות השכלה גבוהה ועבודה מכניסה וגם אימהות טובות בעיני החברה והמשפחה. הבחירה במקצועות הבריאות, בעיקר רוקחות ורפואת שיניים, מאפשרת להן לעיתים קרובות לגשר על המתח בין הציפיות המגדריות לשאיפות הכלכליות.

■ השתלבות בשוק העבודה הישראלי

הנשים הערביות שלמדו ברשות הפלסטינית, בשונה מאלו שלמדו בישראל, הפגינו דאגה רבה יותר לגבי השתלבות בתעסוקה. המחקר חשף הבדלים גדולים בביטחון העצמי המקצועי בין סטודנטיות שלמדו בישראל לבין אלו שלמדו ברשות הפלסטינית, כאשר הראשונות בטוחות יותר בסיכויים שלהן להשתלב בשוק העבודה במקצוע שלמדו והאחרונות מתמרנות בין גאווה אקדמית שלמדו באלנגאח, ובין החשש שדווקא מסיבה זו לא יעסיקו אותן בשוק העבודה בישראל.

נמצא כי הצעירות הלומדות בישראל כמעט ואינן חוששות שלא תשתלבנה בשוק העבודה והן תופסות את לימודיהן כיתרון תחרותי מובהק. ורדה (בת 20, רנטגן) מייצגת תפיסה זו בהצביעה על חסמי התרבות והשפה העומדים בפני בוגרות הרשות:

” אני למדתי כאן בישראל ובשפה העברית, אני חושבת שיש לי סיכויים גדולים יותר להתקבל, אולי מאלו שלמדו ברשות הפלסטינית, כי יש לי השפה וגם נותנים לנו לעשות סטאז' בישראל, וזה שונה מאלו הלומדות ברשות. אני בשנה ב' כבר אתחיל סטאז', בבתי חולים, יש לי יותר סיכוי לעבוד בבתי החולים “

מנגד, הצעירות הלומדות ברשות הפלסטינית הפגינו חששות שמא לא תשתלבנה כראוי בשוק העבודה. חשש אחד נוגע למידת השליטה שלהן בשפה העברית. אכן, נמצא כי בקיאות בשפה העברית, היא אחת המיומנויות הבסיסיות אך החשובות והקריטיות להשתלבות בשוק העבודה ולהצלחה באקדמיה בישראל (תחאוכו ואחרים, 2020).

מאיה (בת 22, רפואה) הודתה כי העברית שלה חלשה, והיא מתכננת לקחת קורסים ייעודיים לשיפור השפה בערבית:

”החשש המרכזי שלי זה השפה העברית. כי כל הלימודים והמושגים שיש לנו בראש זה באנגלית. גם, אני התחלתי לימודים מיד אחרי התיכון, ואף פעם לא עבדתי עם יהודים”

בנוסף לחסם השפה, הן חוששות מאי-הכרה בתעודה שלהן בשוק העבודה הישראלי. מונא (בת 22, רנטגן) ביטאה זאת כך:

”אני חוששת שישגעו אותי עם הקבלה וההשתלבות לעבודה, רק כי אני מאוניברסיטת אלנגאח”

למרות החששות, קיימת הסכמה רחבה בקרב המרואיינות שלמדו באוניברסיטת אלנגאח על איכות הלימודים הגבוהה שם. כלומר, על אף החששות הן גאות ברמה האקדמית ובתואר האקדמי שרכשו.

סיכום ומסקנות

מקצועות הבריאות, הפכו בשנים האחרונות למקצועות המאפשרים מוביליות חברתית-כלכלית עבור נשים פלסטיניות בישראל (חאג'-יחיא ועראר, 2017; יונס, 2020). בעוד שחלה עלייה חדה בשיעור האקדמאיות הערביות, הממצאים מלמדים כי השכלה זו אינה מתורגמת במלואה לשוויון בשוק העבודה הכללי. עם זאת, ענף הבריאות מהווה חריג המאפשר תעסוקה במגזר הציבורי, מספק לנשים הגנה מפני אפליה במגזר הפרטי, יציבות תעסוקתית ולגיטימציה תרבותית. בכך, הוא מהווה מסלול המאפשר לנשים להשתלב בשוק העבודה בהתאם לרמת ולתחום השכלתן. הנתונים שהוצגו בחלק הראשון של המחקר משקפים "פמיניזציה" של חלק ניכר ממקצועות הבריאות, כאשר שיעורן של נשים הלומדות מקצועות אלה ובקרב בעלי הרישיונות עולה בהתמדה.

הממצאים בחלק האיכותני מחזקים את הטענה כי מערכת הסינון האקדמית בישראל (הפסיכומטרי, מבחני המיון והשפה) מהווה חסם מבני עבור צעירות ערביות המעוניינות ללמוד את מקצועות הבריאות. הבחירה בלימודים באוניברסיטת אלנאח אינה מבטאת העדפה אידיאולוגית, אלא אסטרטגיה פרגמטית לעקוף מכשולים. בו זמנית, הלימודים ברשות הפלסטינית מאפשרים לנשים לרכוש הון אנושי יוקרתי מבלי לשלם קנס בזמן ובשחיקה הנפשית הכרוכים בניסיונות הקבלה בישראל.

ממצאי המחקר עולים בקנה אחד עם הספרות המחקרית העוסקת בחברה פטריארכלית במעבר. הצעירות מקבלות החלטות תחת לחץ של שני שעונים דוחקים: השאיפה לקריירה יוקרתית (השעון המודרני) אל מול הציפייה החברתית לנישואין ופריון בגיל צעיר (השעון המסורתי). הבחירה במסלולי לימוד מהירים ברשות הפלסטינית או במקצועות עזר רפואיים בישראל (כמו העדפת לימודי סיעוד או רוקחות על פני המסלול הארוך והמאתגר יותר של לימודי רפואה), מכוונת לסיום הלימודים והשתלבות בשוק העבודה לפני שהחלון הביולוגי-חברתי ייסגר.

הבחירה במוסד הלימודים – בישראל או ברשות הפלסטינית מושפעת ממגוון של אילוצים: העדפה אישית של מסלול ומקום הלימודים לצד התחשבות בתפיסות חברתיות פטריארכליות שמכתיבות פיקוח חברתי ומוגנות של הצעירות היוצאות ללימודים, כלומר

הדרישה שילמדו במרחב גאוגרפי קרוב יחסית. כך, הבחירה היכן ללמוד מוכרעת לא רק על פי איכות המוסד, אלא על פי יכולתו של המרחב לספק תחושת ביטחון למשפחה, כזו שתאשר את יציאת הבת מהבית תוך שמירה על הקודים התרבותיים.

לימודי מקצועות הבריאות מאפשרים לצעירות הערביות לשלב בין פיתוח מקצועי ואישי ומוביליות כלכלית-חברתית לבין מקומן המסורתי כרעיות ואימהות. הדבר בא לידי ביטוי בתכנון קריירה המשלב בין שאיפות אלה: מסלול לימודים קצר ואינטנסיבי ככל הניתן, כניסה לשוק העבודה או התקדמות לתואר שני בתקופת הרווקות ומעבר לתעסוקה גמישה ונוחה יותר בהמשך חייהן (עבודה במשמרות נוחות, קרבה ליישוב המגורים) המתאימה לאימהות. בכך הופכות את ההשכלה הגבוהה לכלי שמגשר בין שאיפות אישיות לבין מבנה חברתי שמרני.

1. הנגשת ההשכלה הגבוהה בישראל (הסרת חסמים מבניים)

פיתוח אפיקי קבלה אלטרנטיביים: אימוץ מודל קבלה המבוסס על הישגים גבוהים במקצועות ריאליים (מתמטיקה, ביולוגיה, כימיה) בשילוב קורסי קיץ, כחלופה לציון הפסיכומטרי במקצועות כמו סיעוד, רוקחות ודימות.

התאמה תרבותית של מבחני המיון: בחינה מחדש של מבחני האישיות (מו"ר/מרק"ם) והתאמתם להקשר התרבותי של החברה הערבית, כדי למנוע הטיות בתהליך הסינון לרפואה.

מעטפת קליטה לשפה ולתרבות: הקמת מרכזי תמיכה במוסדות הישראליים לחיזוק העברית והאנגלית האקדמית, והגברת הליווי והתמיכה לגישור על הפער התרבותי-ארגוני תוך יצירת מרחב בטוח ונטול גזענות.

2. הסדרת מסלול הלימודים ברשות הפלסטינית

הכנה להליך הרישוי והשפה העברית: יצירת תוכניות הכנה למבחני הרישוי של משרד הבריאות הישראלי כבר במהלך שנות הלימודים (למשל באוניברסיטת אלנגאח), כדי לאפשר מעבר מהיר לעבודה מיד עם סיום התואר. בנוסף, מתן קורסים לעברית מקצועית ומדוברת.

3. הרחבת הסיוע הכלכלי

הנגשת מערך המלגות ללומדות בישראל והקמת מערך סיוע כלכלי ללומדות וללומדים את מקצועות הבריאות במוסדות הרשות הפלסטינית, כפי שנעשה עבור ישראלים הלומדים את מקצוע הרפואה בחו"ל.

4. קידום תעסוקה איכותית וצמצום חסמי משרה

תמיכה במשרות מלאות וניהוליות: עידוד מערכת הבריאות להציע מסלולי קריירה המאפשרים משרות מלאות ומציעים הכשרות ניהוליות לנשים ערביות, תוך מתן גמישות בשעות העבודה.

הנגשת תחבורה וניידות: פיתוח והרחבת פתרונות תחבורה ציבורית מנקודת מבט מגדרית ביישובים הערביים. יש לשים דגש על קידום פתרונות תחבורה המקשרים בין יישובי המשולש והצפון למרכזי הרפואה הגדולים.

הרחבת מעונות היום מסובסדת- להרחיב מעונות היום עבור הילדים, מגילאי שנה עד 13, על מנת לאפשר לאימהות לעבוד ללא דאגה מסידור ילדיהן.

5. הכוונה חינוכית ושינוי עמדות חברתיות

גיוון מקצועי בתיכונים: חשיפת תלמידות למקצועות טכנולוגיים-רפואיים (פיזיקה רפואית, גנטיקה, ניתוח נתונים) כדי למנוע ריכוז יתר ורוויה במקצועות הרוקחות והסיעוד הקלאסיים.

עבודה מול הורים וקהילה: קיום סדנאות להורי סטודנטיות להדגשת הביטחון הכלכלי והמעמד החברתי הטמונים בלימודים אקדמיים, תוך מתן כלים לשיח על המתח שבין פיתוח קריירה והקמת משפחה.

מקורות

- אבו-רביעה-קווידר, ס. ווינר-לוי, נ. 2010. נשים פלסטיניות בישראל – זהות יחסי כוח והתמודדות. מכון ון ליר. אלמו-קפיטל, ג. 2025 נתונים על תעסוקת נשים ערביות – עידכון. הכנסת: מרכז המחקר והמידע. בטשון, ש. 2025. חסמים מרכזיים בתעסוקת נשים ערביות בישראל. מכון זולת.
- בטשון, ש. 2023. חסמים מרכזיים בתעסוקת נשים ערביות בישראל: תחבורה ציבורית ומעונות יום. מכון זולת. גילת, י. וונגרוביץ, נ. 2018. "מעמד המורה בחברה הישראלית של היום". דפים, 68: 11-27.
- דודזון, נ. 2023. חופש הביטוי האקדמי בעת מלחמה | שיח.זכויות. מרכז מינרבה לזכויות האדם. האוניברסיטה העברית.
- הינדין, א. 2011. השתלבות סטודנטים ערבים במערכת ההשכלה הגבוהה הישראלית. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- הישראלי, א. 2022. "השכלה גבוהה במשפחות של צעירים ערבים ודרוזים בישראל: ממוביליות חברתית למימוש עצמי". גילוי דעת, 19: 41-70.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 2023. סטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה בתשפ"ג: נתונים נבחרים לפי לאום ומגדר.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 2023. פערים בין יהודים לערבים 2020-2021 – נתונים מתוך דוח פני החברה מס' 14. הודעה לתקשורת מיום 19.6.2023.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 2024. סקר כוח אדם לשנת 2023. ירושלים.
- המועצה להשכלה גבוהה. 2022. הנגשת ההשכלה הגבוהה לחברה הערבית.
- המועצה להשכלה גבוהה. 2024. נגישות ההשכלה הגבוהה לחברה הערבית, הדרוזית והצ'רקסית – נתונים וסטטיסטיקה לתשפ"ד.
- המרכז להעצמת האזרח. 2024 התמודדות עם פערי כוח אדם במקצועות הבריאות. דוח מעקב פברואר 2024.
- וינינגר, א. 2021. נתונים על סטודנטים ישראלים שלומדים במוסדות זרים. הכנסת – מרכז המחקר והמידע.
- ח'לאילה, מ., בדראן, א. ורודניצקי, א. 2024. שנתון החברה הערבית בישראל 2023. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- חאג'-יחיא, ק, ועראר. ח. 2016. השכלה גבוהה בחברה הערבית בישראל: חסמים, אתגרים והזדמנויות. הוצאת מכון מופ"ת. (בערבית)
- חאג'י-יחיא, ק. ועראר. ח. 2017. "רכישת השכלה גבוהה ברשות הפלסטינית בקרב סטודנטים פלסטינים מישראל: גורמי משיכה, מפגש לאומי מחודש ואתגרים". עיונים בחינוך: 560-587.
- חדאד חאג'י-יחיא, נ. ופרג'ון, ב. 2024. מדד אלפנאר 2024: מדד התעסוקה של החברה הערבית בישראל. שפרעם: אלפנאר.
- חידר, ע. 2021. מעמד הביניים הערבי-פלסטיני החדש בישראל: היבטים כלכליים, חברתיים-תרבותיים ופוליטיים. מכון וולטר ליבך לחקר הדו-קיום היהודי-ערבי. הפקולטה למדעי החברה ע"ש גרשון גורדון, מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום. אוניברסיטת תל אביב.
- יונס, ה. 2020. נשים פלסטיניות פרופסיונאליות בחזית כוח העבודה: רופאות, משפטיניות והייטקיסטיות. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה" מונוגרפיה. אוניברסיטת חיפה. נובמבר 2020.
- מוסטפא, מ. 2009. המבחן הפסיכומטרי: כלי למיון או להדרה? נצרת: דיראסאת – המרכז הערבי למשפט למדיניות (בערבית).

- מוסטפא, מ. 2015. "השפה העברית כחסם בפני כניסתם של סטודנטים ערבים למוסדות אקדמיים". בתוך עראר, א. וקינן ע. (עורכים), זהות, נרטיב ורב תרבותיות בחינוך הערבי בישראל. פרדס הוצאה לאור בשיתוף עם המרכז ללימודים אקדמיים, אור יהודה. עמ' 335-363
- מרכז טאוב. 2019. *בדיקת מצב: ערבים בישראל – מהשכלה לתעסוקה*.
- משרד האוצר, אגף הכלכלן הראשי. 2024. *מיקוד – ערבים ישראלים במוסדות הלימוד של הרשות הפלסטינית* משרד האוצר. פרסום: 18.1.2024.
- משרד הבריאות. 2019. חוזר מנכ"ל בנושא: "שינוי הקריטריונים לזכאות לניגש לבחינה הממשלתית לקבלת רישיון לעסוק ברפואה".
- משרד הבריאות. 2025. דו"ח כוח אדם במקצועות הבריאות: מבט צופה פני עתיד. ירושלים: משרד הבריאות.
- עבאס, פ. אנדבלב-סבג, מ. 2024. *דפוסי יוממות של נשים ערביות*. מרכז אדוה.
- עראר, ח. וחאג'יחיא, ק. 2012. "הגירה לצורך רכישת השכלה גבוהה: ערבים מישראל הלומדים באוניברסיטאות בירדן". *מגמות, מח (4-3): 680-656*.
- פופר-גבעון, א. קשת, י. וליברמן, ע. 2015. "ערבים במקצועות הבריאות והרווחה בישראל: מבט אתני ומגדרי על ייצוג ותעסוקה". *ביטחון סוציאלי, 97: 1-31*.
- פופר-גבעון, א., ליברמן, ע. וקשת, י. 2016. "סיעוד – נתיב תעסוקה עבור נשים וגברים משכילים בני האוכלוסייה הערבית בישראל". *סוגיות חברתיות בישראל, 22: 118-86*.
- קלפר, ד., קנתיכהן, ת. וקרליץ, צ. 2023. *השפעת קיומם של ערוצי קבלה "עוקפי פסיכומטרי" על איכות האמידה של תוקף הבחינה הפסיכומטרית, דוח מחקר*. המרכז הארצי לבחינות ולהערכה.
- קריבוב, ל. 2020. "תחושת שייכות למוסד אקדמי בקרב סטודנטים מקבוצות תרבותיות שונות". *סוגיות חברתיות בישראל, 29 (ו): 124-85*.
- קרייל, ז. ועמרייה, נ. 2019. *חסמים להשתלבות האוכלוסייה הערבית במערכת ההשכלה הגבוהה*. משרד האוצר, אגף הכלכלן הראשי. הכנסות המדינה, מחקר וקשרים בינלאומיים. סדרת ניירות עבודה.
- רוזנפלד, א. 2025. *פערי שכר מגדריים בישראל*. מרכז אדוה.
- שביב, מ., בינשטיין, נ., סטון, ס. ופודם, א. 2013. *פלורליזם ושוויון הזדמנויות בהשכלה גבוהה: הרחבת נגישות האקדמיה לערבים, דרוזים וצ'רקסים בישראל*. המועצה להשכלה גבוהה. הוועדה לתכנון ולתקצוב.
- שקדי, א. 2003. *מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום*. תל אביב: הוצאת רמות – אוניברסיטת תל אביב.
- תחאוכו, מ. קלישר, ע. מושקלב, ק. 2020. "התשוואה לידע בשפה העברית בחברה הערבית: חסמים ברכישת השפה והדרכים להסרתם". *נייר מדיניות*. מכון אהרון למדיניות כלכלית.
- Abbas, R. K., Pataki Sherri P, Ryan Carey S., Clayton Juarez, Abigail M. Folberg, 2022. "It's hard to be everything at once: Israeli Arab women balancing work, family and community roles". *European Journal of Social Sciences Studies*, 8(3):47-66.
- Arar, K., & Haj-Yehia, K. 2016. *Higher education among the Palestinian minority in Israel*. Palgrave Macmillan.
- Braun, V., & Clarke, V. 2019. "Reflecting on reflexive thematic analysis". *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 11(4), 589-597.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). 2018. *The SAGE handbook of qualitative research* (5th ed.). SAGE Publications.
- Khattab, N. Miaari, S. Mohamed-Ali, M. Abu-Rabia-Queeder, S. 2018. "Muslim women in the Canadian labor market: Between ethnic exclusion and religious discrimination". *Research in Social Stratification and Mobility*, 61: 52-64.

טבלה 1. פרופיל המרואיינות הלומדות את תחום הבריאות בגדה המערבית

שם בדוי	גיל	מגורים	מצב משפחתי	שם המוסד	שנת לימוד	תחום לימוד	תעסוקה לפני הלימודים	השכלת האם	השכלת האב
לילה	23	טייבה	רווקה	אלנגאח	4	רוקחות	סופר פארם	מורה	ללא - סוכן
ביאן	22	טייבה	רווקה	אלנגאח	4	רוקחות	קניון	מזכירות	ללא - קבלן
תאלא	24	כפר קרע	רווקה	אלנגאח	2	סיעוד	סופר פארם	ללא	ללא - מסגור
מאיה	22	טירה	רווקה	אלנגאח	3	רפואה	ללא	ללא	ללא
מונא	21	טייבה	רווקה	אלנגאח	3	רנטגן	כללית	מורה	ללא - עצמאי
סוהא	23	חיפה	רווקה	אלנגאח	2	רוקחות	HOT	גנת	ללא - פנסיה
סונה	21	טמרה	רווקה	אלנגאח	3	רוקחות	מקדונלס	ללא - תופרת	מורה - פנסיה
זנבק	22	טייבה	רווקה	גורגיה	3	רפואת שיניים	ללא	מורה	ללא

טבלה 2. פרופיל המרואיינות הלומדות את תחום הבריאות בישראל

שם בדוי	גיל	מגורים	מצב משפחתי	שם המוסד	שנת לימוד	תחום לימוד	רקע תעסוקה	השכלת האם	השכלת האב
ורד	20	טייבה	רווקה	מכללת רמת השרון	2	דמות רפואית	קניון	סייעת	ללא
רנא	21	טירה	רווקה	העברית	3	רוקחות	סופר פארם	גנת	ללא - מובטל
זהרה	22	טייבה	רווקה	ת-א	2	סיעוד	קניון	סייעת	ללא - מחסן עץ
מירה	22	נצרת	מאורסת	ת-א	2	סיעוד	סופר פארם	מובטלת	ללא - צלם
תומא	22	טייבה	רווקה	העברית	3	רוקחות	קניון	ללא	ללא - נהג מונית
לונה	19	קלנסוה	רווקה	חיפה	1	רנטגן	קניון	מורה	ללא
נונה	24	נצרת	רווקה	העברית	4	ביו-רפואיים	קניון	ללא	ללא - מסגרייה

מרכז אדוה